

**GENERATIONELE (DIS)CONTINUÏTEITEN BIJ
TURKSE VROUWEN IN VLAANDEREN EN BRUSSEL:
EEN ANALYSE VAN EEN HONDERDTAL MOEDER-
DOCHTER PAREN**

G. Desnerck

Working Paper 1994-3

Onderzoeksprogramma uitgevoerd met financiële steun vanwege:
Diensten voor de Programmatie van het Wetenschapsbeleid (IUAP-37)
Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek (2.0118.90)
Onderzoeksraden UG en VUB

Contactadressen:

V.U.B. Centrum voor Sociologie
Pleinlaan 2 1050 Brussel
Tel: 02/641.20.40
Fax: 02/641.22.82

UG Seminarie voor Demografie
St. Pietersnieuwstraat 49 9000 Gent
Tel: 09/264.42.41
Fax: 09/264.42.94

Generationale (dis)continuïteiten bij Turkse vrouwen in Vlaanderen en Brussel: een analyse van een honderdtal moeder-dochter paren

1. Probleemstelling

Deze bijdrage heeft tot doel na te gaan in hoeverre bij Turkse migrantenvrouwen van integratie gesproken kan worden op een aantal waarden- en gedragsdomeinen (partnerkeuze, vruchtbaarheidsgedrag, positie van de vrouw, betekenis en opvoeding van kinderen, religieusiteit en attitudes ten aanzien van tradities). Wij spitsen ons hierbij specifiek toe op het vergelijken van moeder-dochter paren. Dit laat toe zicht te krijgen op hoe de tweede generatie zich verhoudt ten opzichte van de eerste. Het is hierbij niet enkel de bedoeling de twee generaties afzonderlijk te bekijken, maar tevens de (dis)congruenties tussen moeders en hun dochters. Concreet wordt zulke informatie afgeleid door te werken met moeder-dochter paren als gekoppelde cases (crosstabs en frequenties). We willen echter ook weten of attitude- en waardenvorming bij de tweede generatie migranten hoofdzakelijk gebeurt door rechtstreekse overdracht binnen het gezin of via achtergrondvariabelen van de moeder en/of de dochter. Dergelijke informatie achterhalen wij aan de hand van Meervoudige Classificatie Analyses (M.C.A.'s).

2. Conceptuele benadering

Het concept 'integratie' in al zijn facetten ontrafelen lijkt ons binnen het kader van dit werk niet mogelijk. Het lijkt ons evenwel belangrijk om tot een omschrijving te komen waaruit een duidelijk onderscheid met aanverwante begrippen naar voren komt. Bij integratie gaat het steeds om een proces waarbij een etnische groep in zijn geheel opgenomen wordt in de maatschappij, met respect voor de eigen cultuur (o.a. Martens & Moulaert, 1985; Van Loock & Vranken, 1980). Het gaat dus nooit om een onvoorwaardelijke aan- of inpassing. Deze invulling, die we in vrijwel alle wetenschappelijke publicaties rond dit onderwerp kunnen ontdekken, vinden we niet steeds terug in het maatschappelijk debat. Binnen de Belgische publieke opinie en de politieke wereld heerst nog vaak de idee dat die culturele eigenheid niet zo belangrijk is en als vanzelfsprekend verdwijnt. Dit vormt het uitgangspunt voor het **model van de melting-pot**: alle oorspronkelijke verschillen tussen etnische minderheden zouden geleidelijk verdwijnen, om op te gaan in één nieuwe cultuur. De idee van de smeltkroes blijkt evenwel meer en meer door de realiteit achterhaald te zijn. Roosens (1986) verwijst naar 'Amerikanen' die op zoek gaan naar de eigen 'roots'; hij stelt eveneens dat er in een land dat er prat op gaat gelijke kansen te bieden voor iedereen, een enorme ongelijkheid bestaat tussen etnische groepen. Lesthaeghe (1992) verwerpt dit model omwille van een andere reden. Deze situeert zich in de aard van de integratie zelf. Er bestaan verschillende soorten integratie, alsook diverse domeinen waar integratie kan plaatsvinden. Men merkt dan echter op dat integratie niet noodzakelijk overal gelijktijdig en in dezelfde mate verloopt. Op die manier blijven culturele verschillen dus een realiteit. Het concept van de **multiculturele samenleving** stemt veel meer overeen met het respect voor verschillende culturen.

Hoewel het model van de melting-pot vaak beschouwd wordt als een mogelijke invulling van het begrip 'integratie', vinden we dat het nauwer aansluit bij 'assimilatie'. Dit gaat immers verder dan integratie: waarden en normen, handelingen en uiterlijkheden worden integraal overgenomen door de minderheden en het verlies van de eigen culturele identiteit wordt aanvaard. Van Spaandonck (1985) bestempelt dit als een vorm van cultuurimperialisme.

Een ander aanverwant begrip is 'acculturatie'. Hierbij gaan individuen die reeds in een bepaalde cultuur gevormd zijn, elementen overnemen van een nieuwe cultuur. De Jager & Mok (1983) benadrukken het onderscheid dat moet gemaakt worden tussen 'acculturatie' en 'enculturatie'. Hierbij wordt een cultuur, of cultuurelementen, aangeleerd aan individuen die nog niet gesocialiseerd zijn. In die zin is de migratieleeftijd interessant: wanneer zeer jonge kinderen migreren, zijn zij in grote mate cultureel 'een onbeschreven blad'.

Afsluitend zouden we willen wijzen op de mogelijke implicaties van een te enge interpretatie van het begrip integratie. Van Damme (1990) stelt dat migranten bereid moeten zijn een plaats te verwerven in een samenleving die gedomineerd wordt door de westerse cultuur en tradities. Hij verwacht dat de tweede generatie niet zo tolerant zal staan ten opzichte van die samenleving omdat die systematisch geconfronteerd wordt met achterstand en achterstelling; integratie zou dan afnemen bij komende generaties! Wij denken niet dat het proces die richting uit zal gaan, althans niet eenduidig. In deze visie is het alsof een keuze gemaakt dient te worden tussen twee polen, in de plaats van integratie te zien als een proces dat differentiatie van verschillende gedragsdomeinen nodig maakt. We kunnen wel aannemen dat een 'etnisch revival' de kopt opsteekt, maar dit kan volgens ons moeilijk betekenen dat alle gemoderniseerde waarden, normen en gedragingen in de vergeethoek zouden komen te staan.

3. Theoretische oriëntatie

3.1. Integratie als proces

Wanneer de integratieproblematiek benaderd wordt, is de aandacht heel vaak gericht op specifieke domeinen zoals de huisvesting, de arbeidswereld, de scholing, de gezondheidszorg, kortom de structurele integratie. Wij richten ons op andere dimensies van integratie, namelijk de culturele. Bij Gordon (in Boardman, 1979) vinden we een samenspel van verschillende dimensies van integratie (integratie en assimilatie worden door deze auteur door elkaar gebruikt) :

- culturele of gedragsassimilatie;
- structurele assimilatie;
- assimilatie op de huwelijksmarkt;
- identificatie-assimilatie;
- assimilatie op gebied van attitude-aanvaarding;
- assimilatie op gebied van gedragsaanvaarding;
- assimilatie op gebied van het burgerlijk leven.

Gordon poneert dat culturele assimilatie of acculturatie het eerst optreedt wanneer een groep in een vreemde cultuur terechtkomt. Ook wanneer de andere types assimilatie zich niet voltrekken, zou dit proces op gang komen. Dit betekent concreet dat tradities en overtuigingen onmiddellijk beginnen te veranderen, ongeacht al dan niet deelname aan bepaalde instituties (zoals arbeid). Wanneer men echter op het punt van de structurele assimilatie komt, zouden alle andere vormen gelijktijdig of erna verschijnen. Dit zou impliceren dat wanneer migranten geïntegreerd zijn in het arbeidsproces en participeren aan het sociale en politieke leven, de andere aspecten vanzelf zouden volgen. We missen in deze benadering het onderkennen van het procesmatig verloop. Dit vinden we evenwel duidelijk terug bij Patterson (1975) die het begrip eticiteit centraal plaatst. De culturele elementen op zich zijn dan van minder belang dan het subjectief ervaren van individuen. Etnische ervaringen worden immers opgedaan binnen een bepaalde context. De dynamische invulling van etniciteit maakt differentiatie naar verschillende domeinen mogelijk zodat er geen polariteit bestaat tussen geïntegreerd en niet-geïntegreerd zijn. Terwijl migranten eerder een constant lidmaatschap hebben van een culturele groep, is de groepvorming op basis van etniciteit wisselend van aard (verandert over de tijd en binnen een verschillende context).

3.2. Generatieconcept en -theorie

Bij migrantenstudies bestaat er een redelijke eensgezindheid over de kern van de generatieproblematiek. Naast het klassieke ouder-kind concept (generatie in de betekenis van afstamming) wordt vooral verwezen naar de conflicten tussen de eerste en de tweede generatie. Deze historische interpretatie verwijst naar het geboorteland en de leeftijd waarop de migranten gemigreerd zijn. De feitelijke migranten vormen de eerste generatie, zij kwamen als volwassenen naar België. De tweede generatie migranten bestaat in principe uit de kinderen van de feitelijke migranten; ze werden in een westers land geboren. De term 'migrant' is hier dus enigszins misplaatst, maar wordt toch algemeen gehanteerd. Kinderen die op zeer jonge leeftijd samen met hun ouders gemigreerd zijn, worden algemeen eveneens tot de tweede generatie gerekend. Hun socialisatie is immers nog niet voltooid.

Meestal wordt de scheiding op de leeftijd van 15 jaar getrokken en worden kinderen die na die leeftijd migreerden als behorend tot de eerste generatie beschouwd (Van Damme, 1990). Becker (1986) spreekt echter over een 'formatieve periode' die loopt van het 10de tot het 25ste levensjaar.

De tweede generatie migranten komt in aanraking met verschillende normen en waarden, een dubbel referentiekader : ze leven tussen twee culturen. De cultuur van herkomst kent de tweede generatie niet rechtstreeks, maar slechts via de overlevering van de familie. Hoewel dit concept ook voor de eerste generatie gebruikt wordt, menen wij toch dat gesproken dient te worden van leven in twee culturen : zij kunnen zich voor verschillende levensdomeinen ofwel op het land van herkomst ofwel op het gastland gaan richten. Doordat de eerste generatie de migrantencultuur wel in zijn oorspronkelijke vorm kent, kan zij de twee culturele identiteiten scheiden en een gedrag aan de dag leggen dat in verschillende subsystemen (het gezin en de vriendenkring enerzijds en de arbeidssfeer en het publieke leven anderzijds) aanvaard wordt (Parris, 1982). De tweede generatie hanteert de Belgische maatschappij als referentiekader voor wat betreft de sociale status en ruimere maatschappelijke positie.

Bij ons staat het begrip 'generatie' in de betekenis van '**afstamming**' centraal; we analyseren immers specifiek moeder-dochter paren. Het vergelijken van de moeder- en de dochtergeneratie als afzonderlijke groepen zal zicht geven op de groepsovereenstemming. De vraag hierbij is of de tweede generatie andere waarden en attitudes vernoemt dan de eerste generatie. De interpretatie van de paren (moeders en dochters als gekoppelde cases), zal evenwel een beeld geven van de (dis)continuïteit tussen moeders en hun dochters. Dit verduidelijkt de socialisatie binnen het gezin.

De houding en opvattingen van de moeder zijn evenwel niet de enige factoren van belang bij de vorming van waardenpatronen bij jongeren. De **migratieleeftijd** van de dochter kan eveneens een grote invloed hebben op de specifieke attitudes en waarden die zij aan de dag legt. De positie die zij inneemt op het **levensfasemodel** kan eveneens een rol spelen (bijvoorbeeld gehuwden tegenover niet gehuwden en andere met de leeftijd verbonden sociaal-demografische factoren).

3.3. Theorieën in verband met verandering

Een eerste invalshoek vormen de **moderniseringstheorieën**. Veel vroege moderniseringstheorieën schetsten een éénduidige overgang van een traditionele naar een moderne pool. Het moderniseringsproces wordt door klassieke denkers analytisch volgens die bipolariteit omschreven. We noemen Tönnies, Durkheim, Simmel en Weber (uitgebreid zie van der Loo en van Reijen, 1990). Hoewel sommige van deze auteurs pessimistisch, andere eerder positief denken over transformerende maatschappijen, delen ze toch de vooruitgangsgedachte. Voor hen is modernisering een éénduidig en onomkeerbaar proces dat zich bovendien overal ter wereld op eenzelfde wijze voltrekt. Vaak wordt een onderscheid gemaakt tussen modernisering op macro- en micro-niveau.

Vanuit de institutionalistische visie (macro-sociologisch) kunnen interpersoonlijke verschillen niet verklaard worden. Daarom moet de instrumentaliteit van actoren in rekening gebracht worden. Anderzijds is er het actor-georiënteerd uitgangspunt (micro-sociologisch), dat vertrekt van de maakbaarheid van de sociale realiteit. Te sterke klemtoon op de belemmerende invloed vanwege normatieve kaders ruimt dan plaats voor instrumentaliteit binnen het systeem.

Veranderingen op micro-niveau kunnen ons inziens niet los gezien worden van het macro-niveau. De rijkdom van een geïntegreerde benadering is het erkennen van keuzen die individuen maken omtrent gedragspatronen gekoppeld aan het inzicht dat beslissingen niet in een vacuüm plaatsgrijpen. De macro-context kan niet weggeveegd worden. Ondanks het erkennen van de verbondenheid van individu en maatschappij maken wij toch enkele kanttekeningen : een eerste opmerking is dat veranderingen op institutioneel niveau niet noodzakelijk aanleiding geven tot veranderingen op micro-niveau. De poging tot het implementeren van veranderingen in Turkije (Atatürk) is hiervan een sprekend voorbeeld.

Bij modernisering op macro-niveau staat een samenleving als het ware voor een dilemma : enerzijds het behouden van een traditioneel waardenpatroon, waarop sociale verbondenheid berust, en anderzijds de nodige aanpassing van die traditionele instituties aan veranderende kennis en omstandigheden. De samenleving zoekt een compromis, maar een individu kan dan weer een eigen invulling geven.

Tengevolge van het migreren naar een westers land, worden individuen in de plaats van samenlevingen geconfronteerd met dat spanningsveld. Zij komen in aanraking met andere situaties, wat ander gedrag vereist. Zij kunnen echter moeilijk de westerse gebruiken volledig overnemen, vooral omdat de sociale verbondenheid met de 'cultuurgenoten' hiermee op de helling komt te staan. Specifiek voor migranten is de omgekeerde relatie, namelijk de invloed die uitgaat van het micro-niveau naar het maatschappelijk niveau, veel problematischer. Door hun achterstellingspositie hebben zij omzeggens geen invloed op de organisatie van de samenleving. Terwijl er vanuit het 'gastland' maar weinig werk gemaakt wordt van economische integratie, wordt de sociaal-culturele integratie als vanzelfsprekend beschouwd.

De achterstellingspositie is de basis van de **(neo-) marxistische variant**. Het belang hiervan is dat de aandacht gevestigd wordt op andere aspecten dan de raciale (door de fundamentele ongelijkheid toe te schrijven aan economische posities); vooral de marginalisering op de arbeidsmarkt is hierbij belangrijk. Deze invalshoek differentieert wellicht te weinig door niet te wijzen op de collectieve opwaartse mobiliteit die sommige migrantengroepen gekend hebben. Voor onze doelgroep kunnen we in dit kader stellen dat van dit collectief succes (nog ?) geen sprake is. Hoewel de tweede generatie in vergelijking met de eerste generatie beter geschoold is, blijft ze onderaan op de maatschappelijke ladder staan. Dit weerhoudt migranten er evenwel niet van zich individueel aan te passen.

Een andere invalshoek voor het verklaren van verschillen vinden we bij de **cultuurtheorie**. De keuze tussen of de normatieve of de rational-choice benadering lijkt ons zinloos omdat beide hun verklarende waarde hebben. Individueel veranderen hun gedrag in functie van een kosten-baten analyse, waarbij negatieve sancties vermeden worden, maar zij zijn tevens gebonden door een bepaald cultureel patroon. Culturele elementen (die een individu zo vanzelfsprekend vindt door de langdurige socialisatie) en de controle vanuit de migrantengemeenschap kunnen die rationele keuze doorkruisen. Dit inzicht valt perfect te combineren met het procesmatige van integratie, dat differentiatie naar verschillende domeinen beklemtoont. We zullen op basis van de onderzoeksresultaten trachten aan te tonen dat de normatieve en de rational-choice benadering complementair zijn.

3.4. Socialisatie en cultuuroverdracht

Strikt genomen bestaat er een onderscheid tussen socialisatie en cultuuroverdracht : het eerste begrip is micro-sociologisch van aard, het tweede macro-sociologisch (de Jager & Mok, 1983). Socialisatie en cultuuroverdracht worden evenwel door elkaar gebruikt.

Gedurende een lange periode beschouwden sociologen de rol van het gezin als het bewaren van continuïteit : het gezin werd als conservatief beschouwd. Via de socialisatie van jonge kinderen trachten ouders waarden en normen bij te brengen die zij belangrijk achten. Deze oriëntatie kan echter onder druk komen te staan omdat ouders hun kinderen ook willen voorbereiden op de maatschappij waar zij uiteindelijk in zullen functioneren. Wanneer de cultuur van de ruimere maatschappelijke omgeving deze van de opvoeder is, gebeurt het overbrengen van waarden in zekere zin routinematig omdat de eigen cultuur niet als problematisch ervaren wordt. Bij migranten echter kan het zijn dat het aanleren van bepaalde attitudes en gedragingen het kind minder kansen geeft te participeren en aanvaard te worden buiten het gezin.

Hedendaags onderzoek in verband met intergenerationele transmissie wees uit dat attitudes van ouders, en in het bijzonder van moeders, significante bepalers zijn voor de attitudes die kinderen aannemen (Glass e.a., 1986). Ook Timmerman e.a. (1989) wijzen op de sterke affectieve band tussen moeders en dochters, die ervoor zorgt dat ze beiden meestal dezelfde wereldvisie hebben. De kritiek op deze stelling neemt toe daar vele onderzoekers wijzen op de diversiteit van invloeden op kinderen en de complexiteit van relaties binnen het gezin zelf. De socialisatie binnen het gezin is niet de enige wijze waarop waardenvorming en gedragoriëntaties gevormd worden. Via andere socialisatie-agenten (voornamelijk de school) worden eveneens impulsen gegeven. Aangezien er in het latere leven ook nog invloed uitgaat van de arbeidsfeer, maakt dit het leven tot een continu leerproces. Vanuit die verschillende instituties wordt het individu geconfronteerd met verwachtingen omtrent zijn gedrag.

Gailly (1983) maakt een onderscheid tussen primaire en secundaire referentiegroepen. De familie en de peer-group zijn de primaire referentiegroepen omdat zij zowat alle gedragsdomeinen van het kind controleren. De secundaire referentiegroepen, zoals de school en het beroepsmilieu, beheersen maar een bepaald gedragsdomein. We willen dit relativeren omdat ook de school invloed kan uitoefenen op verschillende gedragsdomeinen. Bovendien is de rol van de school binnen een geïndustrialiseerde context uitgebreid, ten nadele van instituties zoals het gezin.

Bij socialisatie is overigens niet alleen de overdragende, maar ook de ontvangende partij heel belangrijk : zij maakt uit wat ze wel of niet overneemt. In dit kader is het belangrijk te wijzen op het onderscheid tussen externe en geïnternaliseerde conformiteit. Externe conformiteit, bedoeld om beloning te verkrijgen en/of straf te vermijden, valt met grote zekerheid weg wanneer de directe controle verwijderd is. Geïnternaliseerde conformiteit - vrijwillige aanvaarding van attitudes, waarden en normen - is eerder duurzaam van aard. Deze laatste vorm geeft dan aanleiding tot intergenerationele overeenkomst. In de praktijk is het vaak zo dat externe overeenstemming, die zich vooral gedurende de kinderjaren manifesteert, geïnternaliseerd wordt en de vorm aanneemt van persoonlijke overeenkomst.

3.5. Gedrag, waarden en attitudes van vrouwen in Turkije en de veranderende culturele context

Om in ons analysegedeelte de veranderingen in het cultureel patroon van de onderzoekspopulatie te bestuderen, is het noodzakelijk dat we een woordje meer zeggen over die cultuur. Deze beschouwingen vormen meteen de basis voor onze concrete hypothesevorming.

De rode draad doorheen de Turkse gezinsstructuur is de segregatie van de geslachten. Terwijl het gedragsdomein van de man zich vooral buitenshuis bevindt, is de vrouw primair gericht op het huishouden. Doordat de man de financiële verantwoordelijkheid draagt, is de vrouw haar man gehoorzaamheid verschuldigd. Andere gedragsnormeringen zijn : het zich terugrekken bij vreemd bezoek en het zoveel mogelijk afdekken van lichaamsdelen tegenover vreemden. Dergelijke gebruiken, die westerlingen vreemd in de oren klinken, worden eveneens verklaard vanuit de beschermende functie voor de vrouw : het is belangrijk dat er geen aanleiding gegeven wordt tot oneervolle gebeurtenissen. Die man-vrouw verhouding wordt volgens Sattar (1987) pas problematisch wanneer de Koran selectief toegepast wordt. Deze auteur stelt : "*...Als het systeem de kans krijgt om te functioneren, wordt niemand te zwaar belast, heeft iedereen een redelijke mate van persoonlijke vrijheid en wordt niemand uitgebuit. Men hoede zich echter voor het verknippen van een godsdienst die in zichzelf een harmonisch geheel vormt. ... De positie van de vrouw in de Islam is rechtvaardig zolang zij binnen een gemeenschap leeft, die de leerstellingen van de Islam ook toepast. De problemen ontstaan wanneer de totaliteit van de leer niet wordt nageleefd en rechten van plichten worden gescheiden.*" (Sattar, blz. 54)

Het huwelijk is het instituut waarbinnen die gesegregeerde organisatie vorm krijgt. Het is overigens meer dan een louter individueel gebeuren, maar een gebruik waardoor banden met verwanten of kennissen verstevigd kunnen worden : gemakkelde huwelijken zijn binnen een strikt traditionele context de norm. Binnen de westerse context vervullen gearrangeerde huwelijken eveneens een functie : via kettingmigratie kunnen nog steeds mensen vanuit Turkije migreren ("imported brides" en "imported grooms").

Voor islamitische vrouwen is het voortbrengen van kinderen heel belangrijk, onvruchtbaarheid wordt ervaren als een straf van God. Dit betekent echter niet dat vrouwen niet aan voorbehoeding doen. Hoewel Timmerman e.a. (1989) stellen dat geboortenregeling bij Turken sterk conflictgeladen is, wijst recent onderzoek uit dat het anticonceptieprofiel van Turkse migrantenvrouwen zeer sterk dit van de Vlaamse vrouwen benadert (Lodewijckx, 1992). We moeten hier echter bij opmerken dat dit niet louter te wijten is aan de invloed van de westerse context. Anticonceptie is ook in Turkije een minder conflictgebonden aangelegenheid doordat de Turkse regering reeds vanaf de jaren '60 een politiek voert gericht op geboortenbeperking. De totale vruchtbaarheidscijfers in de meest gemoderniseerde streken in Turkije en binnen de westerse samenleving dalen dan ook fors (Nauck, 1990). Toch is enige voorzichtigheid geboden bij het afleiden van een dalende fertiliteit uit totale vruchtbaarheidscijfers. Niet alleen het vruchtbaarheidsgedrag van jongere generaties, maar ook van de oudere is hierin opgenomen (Lesthaeghe, 1992).

Het toepassen van geboortenregeling betekent niet dat kinderen geen belangrijke rol meer zouden spelen. Binnen een traditionele context is het voordeel van kinderen vooral economisch van aard (bv. hulp in het huishouden, zekerheid voor de oude dag). Met modernisering gaat echter een veranderende waarde van kinderen gepaard. Het psychologisch nut van kinderen (bv. maken de band tussen ouders sterker) wint aan terrein in vergelijking met de materiële voordelen. Ten gevolge van migratie kunnen we een daling verwachten van de economische baten omdat er individuele alternatieven bestaan voor de economisch-utilitaire intergenerationale relaties (sociaal zekerheidsstelsel). Vermoedelijk zullen de utiliteitsverwachtingen van kinderen afhankelijk zijn van de verwachte verblijfsduur in het land waarheen men gemigreerd is. De eerste generatie migranten vormt evenwel een geklemde generatie. Zij heeft verplichtingen ten aanzien van de familie in Turkije, maar kan ten aanzien van de kinderen minder rekenen op intergenerationale solidariteit (Kagitcibasi, 1982).

De veranderende waarde van kinderen gaat samen met een lagere kinderwens omdat immateriële voordelen van kinderen niet cumuleren met toenemende pariteiten. Bij modernisering zou ook de traditionele geslachtsvoorkeur voor jongens afnemen. Toch dient hierbij opgemerkt te worden dat er binnen de westerse context een bijkomend nadeel verbonden is aan het opvoeden van dochters : het bewaken van de maagdelijkheid wordt als een zware opgave gepercipieerd door de ouders.

Met modernisering gaan ook veranderende opvoedingswaarden gepaard. Zeer veel sociologen hebben het verband bestudeerd tussen de rollen die een individu vervult en waardenvorming. Ellis e.a. (1978) hebben dit toegespitst op opvoedingswaarden. De voornaamste stelling is dat de graad van supervisie over personen in verschillende gedragsdomeinen positief gerelateerd is aan de opvoedingswaarde met betrekking tot conformiteit en negatief met de waarde gehecht aan zelfverwezenlijking. Dit is een ruimere toepassing van de theorievorming van Kohn (1977), die onderzoek leverde naar de relatie tussen de socio-economische status en opvoedingswaarden binnen het socialisatieproces. Alwin (1988) heeft inzake opvoedingswaarden vooral aandacht besteed aan de ouderwaarden binnen de geïndustrialiseerde wereld. Hij stelt dat er een overgang te constateren valt van conformiteit naar zelfrealisatie. Hij wijst hierbij (zoals Kohn) op een duidelijk klassegebonden element bij het waarden van autonomie tegenover conformiteit. De meeste migranten van onze onderzoeksgroep behoren tot de lagere sociaal-economische groep, zodat een sterke nadruk op conformiteit van hieruit verklaard zou kunnen worden. Toch verwachten wij dat het al dan niet buitenshuis werken op zich ook al invloed zal hebben op de ouderwaarden omdat huisvrouwen financieel afhankelijk zijn van hun man. Bij buitenshuis werkende vrouwen is de kans groter dat zij onafhankelijker staan tegenover hun man, wat gevolgen kan hebben op het waarden van autonomie. Uit onderzoek is herhaaldelijk gebleken dat voornamelijk de werkomstandigheden bepalend zijn voor het vormen van opvoedingswaarden, hoewel er ook bevindingen zijn die wijzen op het (grotere) belang van het opleidingsniveau (Bosker e.a. , 1988; van Liere & Winkels, 1988).

In Turkije maakt men inzake het belang van onderwijs een onderscheid tussen jongens en meisjes : na de lagere school volgen meisjes in de plattelandsgebieden van Turkije meestal geen onderwijs meer. Zij blijven thuis, voortdurend in de aanwezigheid van geslachtsgenoten (Gailly 1984; Sattar, 1987). Migratie kan de schoolaspiraties veranderen (Moors, 1992) : wanneer migranten in een maatschappij terecht komen waar opleiding als heel belangrijk beschouwd wordt, kan dit ook de aspiraties van Turkse ouders worden. Mobiliteit wordt misschien voor zichzelf niet meer als realiseerbaar beschouwd, maar kan voor de kinderen hoog gewaardeerd worden, wat zich dan uit in de concrete waardenoriëntaties en het opvoedingsproces. Het nut van scholing is niet alleen de verhoogde kansen op een job en een hoger sociaal aanzien, maar dit brengt eveneens een attitude en waardenverandering teweeg, zowel in het persoonlijk als het maatschappelijk functioneren. Het is voor ons belangrijk een onderscheid te maken tussen enerzijds de plaats waar de vrouwen school gelopen hebben (Turkije of België) en anderzijds de duur van de schoolcarrière. Een ander belangrijk gegeven is dat Belgische scholen kinderen in contact brengen met westerse waarden en normen via de medeleerlingen (peer-group).

Voor wat betreft de arbeidsituatie worden migrantenvrouwen geconfronteerd met een dubbel 'modern' patroon : als Turkse vrouw is het "moderner" niet te werken; vrouwenarbeid in België wijst echter op een geïntegreerde oriëntatie.

Tenslotte geven we nog enkele beschouwingen in verband met religie. De islam is meer dan alleen maar een spirituele oriëntatie. Islamiet zijn betekent leven volgens bepaalde gedragsregels, voorzien in de Koran. Moslim zijn betekent zich overgeven aan God en hoewel de imams als leiders en adviseurs zeker een rol spelen, kunnen zij niet onderhandelen tussen individuen en God. Religie heeft niet alleen een persoonlijke betekenis voor individuen, maar zorgt eveneens voor de groepscohesie binnen de migrantengemeenschap (ramadan, moskeebezoek).

4. Methodologische aanpak

Onze resultaten worden opgesplitst in twee delen :

- het opsporen van verschillen tussen moeders en dochters : de twee generaties tegenover elkaar en de gekoppelde cases (frequenties, crosstabs);
- het opsporen van de factoren die een belangrijke rol spelen bij het tot stand komen van de attitudes van de dochters (Meervoudige Classificatie Analyses); hierbij wordt de invloed van de attitude van de moeder (rechtstreekse overdracht) en achtergrondvariabelen van de dochter én de moeder nagegaan.

Via M.C.A.'s is het mogelijk de samenhang te onderzoeken tussen een afhankelijke variabele van intervalniveau (of een dichotome 1-0 veranderlijke) en verschillende onafhankelijke variabelen van nominaal meetniveau. We krijgen op die manier een algemeen gemiddelde van de afhankelijke variabele, afwijkingen tegenover het algemeen gemiddelde (toont invloed van het lidmaatschap van een bepaalde onderverdeling) zowel voor als na controle van de overige predictoren, de mate van associatie tussen een predictor en de afhankelijke variabele, de significante predictoren, de verklaarde variantie.

Wij hebben ervoor gekozen om bij de multivariate analyses enerzijds geconstrueerde factoren en anderzijds de items waaruit ze zijn opgebouwd, weer te geven. Op die manier hebben we zowel een samenvattend beeld over de impact van verschillende variabelen, als een idee van veranderingsprocessen binnen de specifieke waardenopvattingen. De afhankelijke variabele geeft telkens de gemiddelde score van de dochters weer. De predictoren zijn, op het corresponderend item na, identiek per analyse. Dit geeft ons de mogelijkheid te achterhalen welke waardenopvattingen van de dochters samengaan met welke achtergrondvariabelen.

Een aantal verduidelijkingen en bedenkingen omtrent onze steekproef lijkt hier wel op zijn plaats. De moeder-dochtergegevens werden verzameld door aan de respondenten te vragen of hun moeder of dochter eveneens voor een interview bereikbaar was. Dit impliceert ten eerste dat moeder en dochter beiden in België wonen en ten tweede dat we kunnen vermoeden dat hun opinies en attitudes niet zo heel fel van elkaar zullen verschillen. Het zich fundamenteel afzetten tegen de attitudes van de moeders gaat immers vaak gepaard met het verbreken van de relatie met de ouders.

Overigens brengt het werken met deze relatief kleine steekproef (N = 111 paren) ook wat methodologische problemen met zich mee, vooral op multivariaat niveau. Hierdoor waren we soms verplicht categorieën samen te voegen om te scheve verdelingen te vermijden, waardoor dan weer enkele nuances verloren gaan. Een bijkomend probleem is dat er bij de M.C.A.-analyses relatief weinig significante predictoren konden genoteerd worden als gevolg van de beperkte steekproefomvang.

5. Operationalisering en concrete hypothesevorming

5.1. Op bivariaat niveau

Wij verwachten dat zich binnen de publieke en de private sfeer verschillende veranderingsprocessen zullen aftekenen. We kunnen dit beschouwen vanuit de migrantengemeenschap en de autochtone bevolking. Vanuit de islamitische cultuur is het belangrijk dat men zich maatschappelijk gedraagt volgens de eigen culturele codes. We zouden dan eerder veranderingen in de private levenssfeer verwachten.

In de publieke sfeer wordt het best vastgehouden aan tradities wanneer de migrantenpopulatie als referentiekader gehanteerd wordt. Functioneren binnen de westerse maatschappij is nochtans maar mogelijk via een minimale vorm van integratie, wat dan weer laat vermoeden dat het gedrag en de opinies in de publieke sfeer eerder zullen afwijken van het traditionele. Door de complexe gevolgen van de uiteindelijke keuze van de vrouwen, kan volgens ons de heterogeniteit van veranderingen tussen verschillende waardendimensies verklaard worden. Wanneer het echter minder gunstig is om van traditionele verwachtingen af te stappen precies door het gevaar van sociale sanctionering vanuit de migrantengemeenschap, kunnen we vermoeden dat de tweede generatie toch eerder van het traditioneel patroon zal afwijken. Zij is structureel meer geïntegreerd, zodat we kunnen verwachten dat zij zich ook cultureel meer zal integreren. We moeten echter voorzichtig zijn met het aannemen van deze causaliteit als een evidentie. Wanneer de tweede generatie geconfronteerd wordt met reële achterstelling en discriminatie, is het niet denkbeeldig dat zij dit compenseert door sterker vast te houden aan de eigen waarden en normen. Dit geldt vooral voor de domeinen waar überhaupt maar kleine verschuivingen te merken zijn en waar het vasthouden aan tradities de vrouwen geen nadeel biedt.

Te verwachten valt dat we voor beide generaties een snelle overgang naar het westers model zullen merken inzake kinderwens, geslachtsvoorkeur, anticonceptieprofiel, schoolaspiraties,... Voor waarden en gedragingen die meer conflictgeladen zijn, zoals partnerkeuze, man-vrouw relaties en opvoedingswaarden, verwachten we een minder algemene transitie, hoewel we relatief grote verschillen tussen de eerste en de tweede generatie verwachten. Tenslotte vermoeden we dat voor wat betreft de culturele identiteit de attitudes bij zowel de moeder- als de dochtergeneratie overwegend traditioneel georiënteerd zullen zijn; religie zal vermoedelijk maar weinig aan betekenis inboeten.

5.2. Op multivariaat niveau

5.2.1. De afhankelijke variabelen

Kinderwens

Die variabele is geselecteerd, waar de keuze het scherpst gesteld is, namelijk tussen 2 of 4 kinderen (bij gelijke samenstelling van het aantal zonen en dochters)

- *0 liever 4 kinderen*
- *1 liever 2 kinderen*

In verschillende studies wordt het effect van onderwijs beklemtoond (Kagitcibasi, 1982; Nauck, 1990). Kagitcibasi wijst eerder op een onrechtstreekse invloed die uitgaat van het onderwijsniveau, namelijk doordat het economisch nut van kinderen afneemt en het psychologisch nut toeneemt. Psychologische voordelen van kinderen dalen echter met de pariteit, zodat van hieruit een dalende kinderwens verklaard kan worden. Wij verwachten dat er ook een effect zal uitgaan van de arbeidssituatie van de vrouw; buitenshuis werken is immers makkelijker te combineren met minder kinderen.

Geslachtsvoorkeur

Hiervoor is de variabele gebruikt waarbij kon gekozen worden tussen een overwicht aan zonen dan wel dochters als er drie kinderen zouden zijn.

- *0 liever 2 dochters en 1 zoon*
- *1 liever 2 zonen en 1 dochter*

De voorkeur voor jongens is sterk uitgesproken wanneer het economisch nut van kinderen groot is. Wij kunnen dan ook verwachten dat de geslachtspreferentie voor jongens afneemt in een westerse context. Toch wordt dit enigszins gerelativeerd doordat zonen makkelijker op te voeden zouden zijn dan dochters (Kagitcibasi, 1982).

Voordelen van kinderen

Deze variabele is geconstrueerd uit de oorspronkelijke vraag waarbij men twee voordelen mocht kiezen uit vier opties (Values of Children Studies). Hierbij waren er twee immateriële voordelen ("Kinderen maken je een verantwoordelijk persoon" en "Kinderen maken de band tussen vrouw en man sterker") en twee materiële voordelen ("Kinderen zijn een goede hulp in het huishouden" en "Kinderen kunnen later, als je oud bent, voor je zorgen"). Vanzelfsprekend kon men ook voor één immaterieel en één materieel voordeel opteren.

- -1 materiële voordelen
- 0 gemengde keuze
- 1 immateriële voordelen

Zowel in Turkije als bij de Turkse migranten is er een verandering waarneembaar in het gepercipieerde nut van kinderen. De immateriële voordelen winnen aan terrein tegenover de materiële (Kagıtcıbası, 1982; Moors, 1992; Surkyn, 1993). Moors benadrukt de generationele verschillen; vooral onderwijs zou een daling van de voorkeur voor materiële voordelen met zich mee brengen.

Opvoedingswaarden

Deze variabele is op een analoge wijze geconstrueerd als de vorige. Er werd de respondenten gevraagd twee eigenschappen te selecteren, belangrijk voor respectievelijk jongens en meisjes. Het opstellen van de verschillende categorieën beruiste onder meer op de theorieën van Kohn en Alwin. Een combinatie van de items "Het is belangrijk dat een kind goede manieren heeft" en "Het is belangrijk dat een kind gehoorzaam is aan zijn ouders" definiëren we als 'Het waarderen van conformiteit/gehoorzaamheid'; het samengaan van "Het is belangrijk dat een kind voor zichzelf kan denken" en "Het is belangrijk dat een kind geïnteresseerd is in het hoe en waarom van de dingen" vormt de pool 'autonomie/zelfrealisatie'. Alle andere combinaties vormen een 'mixed' categorie.

We hebben in onze factoranalyse die variabele opgenomen waarvoor het gemiddelde van jongens en meisjes is gebruikt.

- -1 conformisme
- 0 gemengde keuze
- 1 autonomie

Opvoedingswaarden hangen nauw samen met ervaringen in verschillende levensdomeinen. Door de migratiegeschiedenis kunnen de verschillende rollen die vrouwen vervullen zich wijzigen, wat ertoe kan leiden dat opvattingen over socialisatiewaarden veranderen. De Kohn-these belicht vooral de invloed van de arbeidssituatie. Alwin (1989) hanteert structurele veranderingen (opleiding en beroep), generatiefenomenen en culturele veranderingen binnen het gezin en andere sociale instituties als verklarende variabelen voor de overgang van conformiteit- naar autonomiewaardering. Steunend op de empirische bevindingen van Lesthaeghe (1992) en Surkyn (1993) verwachten we een groot verschil bij de eerste generatie migrantenvrouwen tegenover de tweede generatie en een onderscheid in opvoedingswaarden voor jongens en meisjes. Dit zal vermoedelijk samenhangen met het opleidingsniveau, de arbeidssituatie en de streek van herkomst in Turkije.

Betekenis van kinderen

In de enquête werd de respondenten gevraagd één uit drie items te kiezen. Wanneer gekozen werd voor "Een vrouw kan alleen een goed leven leiden en door anderen aanvaard worden als ze kinderen krijgt" of "Kinderen krijgen, is goed voor een vrouw omdat kinderen geluk brengen" kenden we het label '(eerder) traditioneel' toe; de optie "Ook zonder kinderen kan een vrouw een goed leven leiden" definieerden we als 'minst traditioneel'.

- 0 eerder traditioneel
- 1 minst traditioneel

Moors (1992) vermeldt dat slechts 25% van alle Turkse vrouwen in de steekproef denkt dat een vrouw ook gelukkig kan zijn zonder kinderen. Bij de tweede generatie ligt dit percentage echter iets boven de 40%.

Attitude ten aanzien van de school

Deze variabele is een samenstelling van 4 Likert-items : "Studeren is belangrijker voor een jongen dan voor een meisje", "Of onze kinderen nu verder studeren of niet, ze zullen altijd arbeiders blijven", "Wanneer een jongen 15 is, is hij oud genoeg om te gaan werken" en "Mijn kind hoeft niet langer school te lopen dan ikzelf"

- 0 viermaal eerder niet akkoord tot helemaal akkoord (traditioneel)
- 4 viermaal niet of helemaal niet akkoord (minst traditioneel)

Studieaspiraties van Turkse migrantenvrouwen voor hun kinderen liggen over het algemeen zeer hoog. Ook in Turkije vinden ouders scholing belangrijk voor hun kinderen, zij het wel iets meer uitgesproken voor jongens dan voor meisjes (Kagıtcıbası, 1982). Moors (1992) bevindt dat voor 88% van de vrouwen studeren heel belangrijk is. Vertrekkend van de rational-choice theorie verwachten we dat zowel de eerste als de tweede generatie migrantenvrouwen hoge schoolaspiraties zullen hebben.

Beroepskansen

Ook deze variabele is geconstrueerd aan de hand van Likert-items (3) : "Wanneer onze jongeren een diploma hebben, worden ze niet zo vlug werkloos", "Het is belangrijk dat mijn kind een goed beroep leert zodat ik later op hem/haar kan terugvallen voor steun en hulp" en "Kinderen van Turkse gastarbeiders kunnen even goed arts worden als kinderen van Belgen".

- 0 driemaal helemaal niet akkoord tot eerder akkoord (lage beroepskansen)
- 3 driemaal akkoord tot helemaal akkoord (hoge beroepskansen)

Turkse migrantenvrouwen hechten veel belang aan school- en beroepsaspiraties. Wij gaan echter de perceptie over de beroepskansen na. Moors vond eerder geringe afwijkingen bij verschillende leeftijdscategorieën, met zelfs een geringer percentage 'optimisten' bij de jongste vrouwen (kan verklaard worden vanuit de ervaring met de feitelijke kansen op de arbeidsmarkt).

Attitude ten aanzien van partnerkeuze

De respondenten konden kiezen uit vier uitspraken : "Het zijn de ouders die het huwelijk van hun kinderen moeten regelen", "Het is goed dat de ouders het huwelijk regelen, maar ze mogen hun kinderen niet verplichten als ze dit zelf niet willen", "Het is goed dat jongeren zelf hun partner kiezen, maar om te huwen moeten ze wel advies van de ouders vragen" en "Het kiezen van een partner en het regelen van het huwelijk zijn zaken die de jongeren zelf moeten kunnen doen". De opties 1 en 2 vormen de (eerder) traditionele pool; opties 3 en 4 definieerden wij als de minst traditionele attitude.

- 0 (eerder) traditioneel
- 1 minst traditioneel

Steunend op de bevindingen van Surkyn (1993) verwachten we vooral sterke regionale verschillen en een onderscheid tengevolge van het opleidingsniveau. We kunnen aannemen dat vrouwen afkomstig uit gebieden waar de kettigmigratie het sterkst aanwezig is, vooral uit centraal Anatolië, het meest vasthouden aan de traditionele partnerkeuze.

Rolnormering man-vrouw relatie

Deze variabele is een samenstelling van 4 Likert-items : "Een vrouw moet die dingen doen die haar man haar oplegt", "Een vrouw kan rustig met andere mannen praten, ook indien haar echtgenoot deze mannen niet kent", "Wanneer er bezoek is, trekken de vrouwen zich best in een andere kamer terug" en "Als de vrouw het huis verlaat, dient ze een hoofddoek te dragen".

- 1 westers
- 2 traditioneel

Timmerman e.a. (1989) menen dat de traditionele rolnormering niet in vraag gesteld wordt omdat de wereldorde bij de islamitische bevolking rechtstreeks van Allah komt. Hun empirische bevindingen wijzen evenwel uit dat vrouwen een meer westerse opvatting vertonen inzake hun positie in de familie. Moors komt tot de vaststelling dat 42% van de vrouwen de traditionele rolnormering binnen het gezin de rug toekeert. Dit is een aanzienlijk percentage, maar in vergelijking met de emancipatorische ingesteldheid buiten het gezin (88%) toch veel geringer. Wij verwachten dat de dochtergeneratie meer zal afwijken van de traditionele rolnormering dan de moedergeneratie. We vermoeden eveneens dat vooral de hooggeschoolde jonge vrouwen een meer emancipatorische houding zullen vertonen. We zijn er eveneens van overtuigd dat buitenshuiswerkende vrouwen opteren voor een minder strenge segregatie van de geslachten binnenskamers.

Sociaal-economische rol van de vrouw

Deze variabele is op eenzelfde wijze geconstrueerd als de vorige. De items waren : "Naast haar werk in het huishouden moet de vrouw zich ook in het gemeenschapsleven mengen en heeft ze een belangrijke rol te spelen op religieus en politiek terrein", "De vrouw moet het recht hebben om buitenshuis te gaan werken" en "Belangrijke beslissingen dienen door man en vrouw samen te worden genomen".

- 1 traditioneel
- 6 westers

In de publieke sfeer is de geëmancipeerde attitude van vrouwen veel uitgesprokener dan bij de rolnormering in de private sfeer. Moors constateert immers dat bijna 90% van alle vrouwen oordeelt dat er voor vrouwen een maatschappelijke rol weggelegd is; een generationele vergelijking (migratiecohortes en leeftijdsgroepen) kon vrijwel geen verschillen aanwijzen. Wij verwachten dan ook dat er tussen de moeder- en de dochtergeneratie niet zo heel veel verschil merkbaar zal zijn.

De betekenis van religie en gebed

Voor het creëren van deze variabele gebruikten we opnieuw vier uitspraken waarbij de respondenten moesten weergeven in welke mate zij hiermee akkoord waren (6 puntenschaal) : "Religie en gebed bezorgen me op de eerste plaats troost", "In alles wat ik doe, probeer ik steeds mijn religieuze overtuiging te betrekken", "Religie en gebed beschermt tegen kwaad" en "Religie en gebed zijn belangrijk om op bepaalde momenten even na te denken over mezelf". Omdat de betekenis van religie in zeer geringe mate afneemt (en bij te strenge criteria niet differentieert), volstond het dat de respondenten met één van bovengenoemde items eerder niet of helemaal niet akkoord waren, om tot de categorie 'zwakkere betekenis van religie' gerekend te worden.

- 0 zwakkere betekenis van religie
- 1 religie en gebed zijn uiterst belangrijk

Onderzoeksresultaten wijzen uit dat de persoonlijke betekenis van religie heel sterk aanwezig blijft. Zowel Moors (1992) als Lesthaeghe (1992) noemen tussen 80 en 90% vrouwen die verschillende facetten omtrent de religieuze beleving (identiteit, bescherming, troost en meditatie) als belangrijk aanstippen. Deze bevindingen zijn niet verwonderlijk omdat het sterk vasthouden aan de religieuze beleving voor vrouwen alvast geen nadeel biedt in termen van de rational-choice theorieën. Godsdienstige zingeving is immers een individueel gegeven dat ook bij de westerse bevolking heel wat variatie vertoont. Indien zich bij de jongere generaties toch een afname van de allesomvattende betekenis van religie zou voordoen, menen we te kunnen vergelijken met het seculariseringsproces bij de westerse bevolking. Daarom is het belangrijk na te gaan of er een selectieve afname te merken is bij de Turkse migrantenvrouwen. Hiertoe heeft Moors een schaal geconstrueerd die toelaat een vergelijking te maken tussen het percentage vrouwen dat met alle vier de dimensies van de persoonlijke betekenis van religie akkoord gaat en het percentage vrouwen dat een selectieve betekenis van religie onderschrijft. Van alle vrouwen is er 69% dat een algemene betekenis aan religie toekent. Bij de tweede generatie vrouwen ligt dit nog eens 10% lager dan het algemeen gemiddelde. Wanneer het effect van onderwijs nog niet gecontroleerd is, bedraagt de afwijking zelfs 20%. Wij verwachten dan ook dat de tweede generatie een minder algemene betekenis toekent aan religie en dat er eveneens een verschil merkbaar zal zijn bij vrouwen die relatief weinig geschoold zijn tegenover degenen die een lange schoolloopbaan achter de rug hebben.

Attitude ten aanzien van tradities

Er werd aan de respondenten gevraagd één van volgende stellingen te kiezen : "Het is best dat de traditie gevolgd wordt. Het is altijd zo geweest en het zal dus zo wel het beste zijn.", "De oude manier is vaak de beste, voor nieuwe inzichten vraagt men advies aan mensen met autoriteit.", "Nieuwe inzichten zijn nodig; maar de belangrijkste waarden over gezin en godsdienst moeten behouden blijven." en "Elke tijd vraagt zijn aanpassingen." Stelling 4 is duidelijk een minder traditionele attitude; de overige 3 getuigen van het (gedeeltelijk) willen behouden van tradities.

- 0 (eerder) traditioneel
- 1 minst traditioneel

We hebben reeds het vermoeden geuit dat Turkse vrouwen relatief openstaan voor nieuwe ideeën. Wij verwachten dat dit vooral bij de tweede generatie het geval zal zijn, omdat zij meer met andere inzichten geconfronteerd wordt dan de moedergeneratie. We denken dat de meest geschoolden sterker zullen afwijken van het vasthouden aan tradities omdat zij op school te maken krijgen met het denken over een wereldorde waarin wetenschap en verandering een centrale rol spelen.

5.2.2. Het construeren van factoren

Aan de hand van een factoranalyse werden drie factoren geconstrueerd die bestaan uit een reeks attitudes en waarden. In een eerste fase is een factoranalyse doorgevoerd op het moeder-dochter bestand (N = 111). Door het relatief hoge percentage missing cases, werden de resultaten echter onbetrouwbaar. Daarom is de factoranalyse uitgevoerd op de volledige populatie (N = 850). We hebben ons beperkt tot drie factoren. Als methode hanteerden we hoofdcomponentenanalyse; we opteerden tevens voor 'pairwise deletion of cases with missing values' omdat, voor het berekenen van de correlatiematrix, enkel de cases die een ontbrekende waarde hebben op één van de twee variabelen niet worden beschouwd. Om de gegevens beter te kunnen interpreteren, is een varimax-rotatie gebruikt.

De variabelen die in de factoranalyse opgenomen zijn, stemmen overeen met de hierboven aangehaalde afhankelijke variabelen. De verklaarde variantie per factor bedraagt 22,5% voor de eerste factor. De tweede factor zorgt voor de toevoeging van 10%, om samen met de laatste factor (8,5%) te komen op 41% verklaarde variantie. De betekenis van de factoren hebben we afgeleid uit de 'single best indicators' per factor (op basis van de factorladingen; cfr. bijlage 1).

FACTOR 1:

Het samengaan van : zich eerder afzetten tegen een strikte scheiding van de mannen- en vrouwenwereld, een zwakkere betekenis toekennen aan religie en ermee akkoord gaan dat elke tijd zijn eigen aanpassingen vraagt, wijzen in dezelfde richting wanneer we factor 1 beschouwen. We noemen deze factor 'minder sterk beklemtonen van de culturele identiteit en tradities'. Een hogere score op deze factor wijst op een verandering in de richting van het westers model.

FACTOR 2:

Voor factor 2 zijn de gevonden resultaten eveneens consistent : het samengaan van het waarderen van autonomie, veel belang hechten aan scholing voor kinderen en ermee akkoord gaan dat er voor de vrouw een sociaal-economische rol te vervullen is buiten het gezin wijzen alle in dezelfde richting. Deze factor noemen we als volgt : 'westerse opvatting inzake de maatschappelijke rol van de vrouw en de opvoedingswaarden'. Hoe hoger de score op deze factor, hoe meer de attitudes verbonden aan deze dimensie wijzen op een verwesterlijking.

FACTOR 3:

Het samengaan van geslachtsvoorkeur en voordelen van kinderen wordt ondermeer toegelicht bij Nauck (1990). In een westerse context kunnen we verwachten dat er een verschuiving optreedt binnen de voordelen van het hebben van kinderen. De immateriële voordelen winnen aan terrein ten opzichte van de materiële. Het verlaten van een traditionele geslachtsvoorkeur en het verkiezen van immateriële voordelen van kinderen gaat in onze analyse echter samen met het percipiëren van lage beroepskansen. Wanneer we indachtig zijn dat in onze huidige maatschappij vele mensen, ondanks de waarde die men hecht aan een opleiding, niet zo gerust zijn in de toekomstige beroepsmogelijkheden, hebben we een mogelijke verklaring voor deze combinatie. In die zin betekent een lage score op dit item dat vrouwen zich bewust zijn van de discriminatie op de arbeidsmarkt. Het kan evenwel ook zijn dat we te maken hebben met vrouwen die zeer sterk gericht zijn op het huishouden : de voorkeur voor dochters komt tegemoet aan de psychologische aspiraties. Hierbij heeft een beroep minder zin voor meisjes omdat de economische voordelen niet zo belangrijk geacht worden. We geven factor 3 het label 'minder traditionele oriëntatie ten aanzien van kinderen' mee. Een hogere score op deze factor duidt dan op het psychologisch voordeel van kinderen gekoppeld aan de perceptie van discriminatie op de arbeidsmarkt.

Met het oog op het bekomen van een score voor de respondenten, die wij in onze analyse gebruiken, hebben we de gevonden structuur opgelegd aan het moeder-dochter bestand. Hiervoor werden de factorscores uit de factoranalyse op de globale steekproef gebruikt, eens voor de moeders en eens voor de dochters. Om het probleem van de missing cases te verhelpen, hebben we het gemiddelde van de deelpopulatie (dus voor de moeders, het gemiddelde van de moeders alleen; voor de dochters enkel dit van de dochters) toegekend aan de cases met een onbekende waarde voor een bepaalde variabele. We hebben hier echter nog een bijkomende voorwaarde aan toegevoegd : individuen die op één van de drie 'single best indicators' een ontbrekende waarde hadden, krijgen voor de geconstrueerde factor toch een missing-code. Op die manier verliezen we per factor alleen de respondenten die op één van die drie indicatoren geen geldige waarde hebben. Een laatste opmerking is dat we de scores van de moeders op de geconstrueerde factoren moesten opdelen in klasseveranderlijken. Oorspronkelijk was het de bedoeling om vier categorieën te vormen in functie van de positie ten opzichte van het gemiddelde en de standaardafwijking van de geconstrueerde factor. We hebben echter categorieën 3 en 4 samengenomen (te kleine aantallen). Op die manier houden we drie groepen over : minder dan -1 standaardafwijking, tussen -1 en 0, meer dan het statistisch nulpunt.

5.2.3. De predictoren

Inzake de factoren die bij de specifieke attitudes een rol spelen, verwachten we een zekere mate van overeenstemming tussen moeders en dochters. We huldigen immers de hypothese dat de socialisatie binnen het gezin sterk is. Smith & Self (1980) hebben zich toegelegd op een studie over de overeenkomst tussen de geslachtsrolattitudes van moeders en dochters. Hun hypothese (die bevestigd werd door onderzoek) stelt dat de attitudes van de moeder sterkere predictoren zijn voor de attitudes van de dochter dan de achtergrondvariabelen van de moeder. Voor wat betreft de achtergrondvariabelen van de moeder hebben we de volgende variabelen in onze analyse opgenomen : de streek van herkomst, het al dan niet geschoold zijn en de arbeidssituatie. Terwijl bij de invloed die uitgaat van de achtergrondvariabelen van de moeder nog steeds de waardenoverdracht binnen het gezin centraal staat, vormen de achtergrondvariabelen van de dochter een mogelijke relativisering van het belang van het gezin als behoeder van tradities. Voor de sociaal-demografische variabelen van de dochter beschouwen we de migratieleeftijd, de leeftijd bij het schoolverlaten, de arbeidssituatie en de burgerlijke stand. Het rechtstreeks effect van de controle op de opinies van de dochters, wordt achterhaald na vergelijking met de verschillen tussen vrouwen die alleen geïnterviewd zijn en degenen bij wie een volwassene aanwezig was.

Scholing moeder

We onderscheiden twee klassen :

- *moeders zonder scholing*
- *moeders met scholing*.

Wij vermoeden dat er een duidelijk verschil merkbaar zal zijn bij de dochters wier moeder al dan niet geschoold is. Toch kan het effect van scholing op verschillende domeinen anders fungeren. De opgedane kennis kan zorgen voor het meer openstaan voor andere waarden, maar voor het waarderen van autonomie kan er een omgekeerde relatie bestaan. Op de lagere school wordt immers sterk de nadruk gelegd op conformiteit, zodat we kunnen vermoeden dat die moeders conformisme heel belangrijk zullen vinden als ouderwaarde.

Arbeidssituatie moeder

Operationalisering :

- *nooit gewerkt*
- *ooit gewerkt*

We verwachten dat het effect van de arbeidssituatie van de moeder op verschillende domeinen een andere rol zal spelen. Normaal biedt de tewerkstelling ruimte voor de confrontatie met westerse normen en waarden, maar we moeten rekening houden met de specifieke situatie van onze doelgroep. We hebben reeds gewezen op het dubbel patroon inzake tewerkstelling, dat ertoe leidt dat we niet a priori kunnen stellen dat de vrouwen die ooit gewerkt hebben de meest moderne attitudes zullen hebben. Anderzijds is het wel zo dat de arbeidservaringen een vrouw minder conformistisch kunnen maken. We moeten evenwel ook deze hypothese relativiseren omdat die arbeidservaringen verbonden zijn met de aard van het beroep. Onderzoek (Ellis e.a., 1978) wees uit dat blue-collar workers sterk gesuperviseerd worden en dan ook eerder conformisme waarderen bij hun kinderen.

Streek van herkomst

Gehanteerde operationalisering :

- *Kuststreken*
- *Westelijk Anatolië*
- *Afyon en Denizli*
- *Centraal en oostelijk Anatolië*

Zowel studies in Turkije (Kagitcibasi, 1982) als migrantenstudies (Lesthaeghe, 1992; Surkyn, 1993) wijzen op sterk regionaal gebonden verschillen. Wij hebben ons voor de operationalisering gebaseerd op de gegevens van Surkyn, die vertrekt van de migratiegeschiedenis. Wij waren verplicht een enigszins afwijkende indeling te hanteren om in elke groep voldoende respondenten te hebben. Tot de kuststreken behoren enerzijds de streek aan de Bosphorus en de Middellandse Zee en anderzijds het Zwarte Zeegebied. Westelijk Anatolië vormt een semi-industrieel gebied. Wij nemen aan dat deze beide groepen, die in Turkije in de meest moderne streken wonen, in België dochters hebben met de modernste attitudes.

Van de derde groep migranten kunnen wij verwachten dat ze dochters hebben die het meest traditionele antwoordpatroon vertonen. Dit echter omwille van verschillende redenen : in het noordoosten vinden we sterk traditionele agrarische gebieden; mensen afkomstig uit centraal Anatolië zijn vooral traditioneel vanwege de kettigmigratie. Binnen deze groep bestaat zo'n sterke sociale controle, dat die migranten samenklittend traditionele burchten vormen binnen de Belgische samenleving (Surkyn, 1993).

Bij het bestuderen van gegevens die de verstedelijkingsgraad van de verschillende streken in Turkije weergeven, viel ons op dat Afyon en Denizli in westelijk Anatolië tot de minst ontwikkelde behoren, terwijl de overige gebieden aldaar eerder ontwikkeld zijn. Doordat relatief veel moeders uit die twee gebieden afkomstig zijn, konden we hiervan een afzonderlijke categorie maken.

Scholing dochter

We hebben ervoor geopteerd de leeftijd bij het schoolverlaten in onze analyses te gebruiken; we onderscheiden de volgende klassen :

- *tot maximum 16 jaar*
- *tussen 17 en 18 jaar*
- *na het 19de levensjaar*

Vele studies wijzen op de implicaties van scholing op het moderniseringstraject (Inkeles, 1978; Nauck, 1990; Moors, 1992). Uit scholing vloeien niet alleen objectieve differentiaties voort (beroep, inkomen), maar eveneens subjectieve veranderingen. Inkeles beschouwt de school dan ook als een globale socialisatie-agent. Hij stelt zelfs dat de invloed van de school groter kan zijn dan deze van de ouders bij individuele modernisering; hierbij sluit hij niet uit dat er ook invloed uitgaat van de student op de ouders. De algemene hypothese luidt dan ook dat de dochters met modernere attitudes het langst naar school geweest zijn. Wij willen er de nadruk op leggen dat de plaats waar en de duur van de scholing van primair belang zijn.

Arbeidssituatie dochter

We verdeelden de dochters eveneens over twee categorieën :

- *ooit gewerkt*
- *nooit gewerkt*

Het effect van de arbeidssituatie van de dochter wordt eveneens belicht, waarbij de invloed op de onderzochte domeinen vermoedelijk niet in dezelfde richting zal wijzen. Overigens is deze variabele, in vergelijking met de meeste sociaal-demografische variabelen van zowel de moeder als de dochter, geen logisch antecedent van de ontwikkeling van waarden en attitudes. Of dochters al dan niet werken zal wel een invloed uitoefenen op haar waarden en attitudes, maar opvattingen over de rol van de vrouw, tradities, ... kunnen bepalen of een vrouw al dan niet gaat werken. Tewerkstelling biedt ruimte voor de confrontatie met westerse normen en waarden, maar laag gekwalificeerde jobs zouden bijvoorbeeld eerder aanleiding kunnen geven tot het waarderen van conformiteit veel eer dan autonomie als socialisatiewaarde. Mochten we de invloed van de aard van het werk kunnen toetsen, dan wordt de informatie optimaal. Door de kleine steekproef zijn we echter verplicht een dichotomie te maken tussen dochters die nooit en dochters die ooit gewerkt hebben. We moeten er wel rekening mee houden dat de groep die nog nooit gewerkt heeft ook de respondenten bevat die op het moment van de enquête nog schoolgaand waren.

Migratieleeftijd dochter

We hebben drie groepen gevormd :

- *vrouwen die niet in Turkije geboren zijn*
- *vrouwen die voor hun 10de levensjaar naar België migreerden*
- *vrouwen die na hun 10de levensjaar migreerden*

Specifieke historische gebeurtenissen, waarvan immigratie en cultuurverandering voorbeelden zijn, hebben sterke invloed op de attitudes van de personen die deze ondergaan. Voornamelijk de attitudes van jongeren, die zich nog in hun formatieve periode bevinden, worden door dergelijke gebeurtenissen beïnvloed. De migratieleeftijd (het criterium om de eerste van de tweede generatie te onderscheiden) zal in onze analyse dan ook vermoedelijk een belangrijke predictor zijn. Op die manier krijgen we een beeld van de invloed die uitgaat van de plaats en de tijd waarin levenservaringen werden opgedaan. Hoe jonger een kind in België gekomen is, hoe meer kans dat er op oudere leeftijd minder traditionele attitudes en waarden gevonden worden. Andere socialisatie-agenten zoals de school kunnen immers van jongsaf aan hun invloed uitoefenen op de kinderen.

Burgerlijke stand dochter

Operationalisering :

- *gehuwd*
- *niet gehuwd*

De vrouwen die hun ouderlijk huis verlaten hebben, staan niet meer onder de rechtstreekse supervisie van de ouders. We zouden dus kunnen verwachten dat gehuwde vrouwen modernere attitudes aan de dag leggen dan niet gehuwden.

Andere volwassenen aanwezig tijdens het interview met de dochter ?

Operationalisering :

- *geen volwassenen aanwezig tijdens het gesprek*
- *volwassene(n) aanwezig tijdens het gesprek*

Gedragsconformisme binnen islamitische groepen is vrij belangrijk. Rechtstreekse controle kan dan een grote invloed hebben op het antwoordpatroon van de dochters. Het is belangrijk hierbij voor ogen te houden dat deze variabele geen invloed heeft op de *waarden* die dochters *hebben*, maar wel op de opinies die *zij te kennen geven*.

6. Resultaten**6.1. Op bivariaat niveau**6.1.1. Algemene kenmerken van onze onderzoekspopulatie

De leeftijd van de moeders schommelt tussen de 36 en de 65 jaar. De modale leeftijd bedraagt 49 jaar, het gemiddelde is 47. Bij de dochters varieert de leeftijd van 17 tot 35 jaar. De gemiddelde leeftijd bedraagt 23 jaar en de modale leeftijd 20 jaar. Het gros van de moeders was reeds gehuwd toen ze naar België kwam (78%). Bijna drie vierden had inspraak in de beslissing te migreren. Van de moedergeneratie is 10% gehuwd met een man die reeds in West-Europa verbleef ('imported brides'). Bij de in Turkije geboren dochters kwam de meerderheid (69%) met de ouders mee. De overgrote meerderheid van de moeders (83%) wou naar West-Europa komen; toch vinden we minder vrouwen die nog zouden migreren, mochten ze opnieuw kunnen beginnen (47%).

Een belangrijke conclusie is dat scholing en het beheersen van de Nederlandse en/of Franse taal na één generatie volledig omgeslagen zijn. De scholing en taalbeheersing bij de eerste generatie zijn miniem, bij de tweede generatie vrijwel algemeen. Terwijl het percentage vrouwen dat ooit gewerkt heeft bij de moedergeneratie eerder gering is (26%), heeft 45% van de dochters reeds gewerkt (kan nog hoger komen te liggen doordat er nog schoolgaande dochters zijn). Voor wat betreft het contact met Turkse en Belgische buurtbewoners ziet het profiel van de moeder- en de dochtergeneratie er vrij gelijklopend uit. Een duidelijk onderscheid valt evenwel te merken bij het percentage moeders tegenover het percentage dochters dat Belgische vriendinnen heeft (respectievelijk 40% en 85%). Het behouden van de band met de streek van herkomst blijkt duidelijk uit het bezitten van een eigendom : 80% van de moedergeneratie heeft een onroerend goed in Turkije. Bij de dochters ligt dit percentage veel lager (nog geen 15%), wat echter gedeeltelijk gerelativeerd moet worden door de positie op het levenscyclusmodel. Die band met Turkije uit zich veel minder in de wens ooit definitief terug te keren: bij de moeders is dit ongeveer één vrouw op vijf, bij de dochters iets meer dan 10%.

6.1.2. Relatievorming en huwelijk

Aangaande de feitelijke partnerkeuze constateren we een duidelijke verschuiving naar meer inspraak van het aanstaande echtpaar (tabel 1) : terwijl bij de moedergeneratie in 26% van de gevallen de ouders beslisten, is geen enkele dochter in dit geval geweest. Voor de categorieën waar de ouders beslisten na de mening van de vrouw te hebben gevraagd al dan niet op initiatief van de echtgenoot, vinden we zowel bij de moeder- en de dochtergeneratie rond de 26% respondenten.

Een nog minder traditionele regeling is deze waarbij de jongen en het meisje zelf beslissen, maar toch toestemming kregen van de ouders. Hier bemerken we dat de balans duidelijk overslaat in de andere richting : bij de moeders zijn dit 12 respondenten (11%); bij de dochters reeds 21 respondenten en dit op een kleinere risicopopulatie (28%). Voor wat betreft het huwen zonder toestemming bemerken we dat dit bij de moedergeneratie zeer uitzonderlijk is (1 respondent), maar bij de dochtergeneratie reeds 10%.

Tabel 1 : Regeling huwelijk moeder en dochter (percentages)

	MOEDER	DOCHTER
beslissing ouders	26	--
vraag echtgenoot (geen overleg)	9	4
beslissing ouders na overleg	27	28
vraag echtgenoot na overleg	24	29
eigen beslissing met toestemming	11	28
beslissing zonder toestemming	1	10
andere	1	1
ontvoering	1	--
	100%	100%

Bij de moeders is 10% meer dan één keer gehuwd, bij de dochters geen enkele. De gemiddelde huwelijksleeftijd van de dochters bedraagt 19 jaar. Voor de moeders kunnen we geen vergelijkbare huwelijksleeftijd opgeven omdat enkele moeders bij het afnemen van de enquête blijkbaar hun leeftijd bij hun laatste huwelijk hebben opgegeven.

Voor wat betreft de opinie over partnerkeuze (tabel 2) bevindt het zwaartepunt van zowel de moeders als de dochters zich bij de stelling dat de jongeren zelf moeten kiezen, maar om te huwen het advies van de ouders moeten vragen. Bij de dochters is dit sterk uitgesproken (drie vierden van de respondenten), bij de moeders iets minder (57%). Een andere grote groep moeders vormen degenen die vinden dat de ouders moeten beslissen, maar niet mogen verplichten (36%). Het is zeer opmerkelijk dat slechts één moeder vindt dat de partnerkeuze alleen toebehoort aan de ouders, terwijl een grote groep de echtgenoot op een zeer traditionele wijze heeft leren kennen (zie tabel 1). Dit betekent dat de moeders hun eigen ervaring niet als norm voor hun waardenvorming hanteren.

Tabel 2 : Partnerkeuze moeder en dochter (percentages)

		DOCHTERS					
		1	2	3	4		
MOEDERS	beslissing ouders	1	–	–	1	–	1
	ouders, niet verplichten	2	–	8	25	4	36
	jongere, advies ouders	3	1	7	42	6	57
	jongere zelf	4	–	–	6	–	6
			1	15	74	10	

6.1.3. Vruchtbaarheidsgedrag en -opinies

Inzake het anticonceptieprofiel en het vruchtbaarheidsgedrag vertonen de Turkse vrouwen een profiel dat dicht aansluit bij het westers model. Zowel de overgrote meerderheid van de moeders als van de dochters staat positief tegenover het gebruik van voorbehoedmiddelen. Het verschil tussen beide generaties uit zich in de kennis en de keuze van het gebruikte middel (tabel 3).

Tabel 3 : Procentuele weergave van kennis en gebruik anticonceptiva bij moeders en dochters

	MOEDERS		DOCHTERS	
	kennis	ooit gebruikt	kennis	ooit gebruikt
pil	95	60	97	62
borstvoeding	91	42	78	4
sterilisatie vrouw	89	28	96	5
spiraaltje	86	16	96	24
prikkpil	84	29	90	8
coïtus interruptus	78	30	87	32
spoelen	63	22	55	8
condoom	58	7	88	13
onthouding	57	4	50	1
sterilisatie man	43	0	74	1
kalendermethode	22	4	62	4
tabletten/pasta	13	1	38	1

De opvallendste uitschieter bij beide generaties is de kennis over de pil (meer dan 95%). Die is trouwens door de moeders en dochters het meest gebruikte middel. De drie traditionele methodes om een zwangerschap te voorkomen, coïtus interruptus, borstvoeding en onthouding, zijn door het gros van de moeders en dochters gekend. Bij de moeders kent men voornamelijk lactatie als contraceptie (91% tegenover 78% van de dochters). Bij de dochters kent men vooral coïtus interruptus (87% tegenover 78% van de moeders). Bij de moedergeneratie heeft 42% ooit gebruik gemaakt van lactatie, bij de dochters is dit slechts 4%. Op het kennisniveau springen verder vooral verschillen tussen de twee generaties in het oog voor wat betreft het condoom, de kalendermethode en de kennis over de sterilisatie van de man (een veel groter percentage dochters kent deze methodes in vergelijking met de moeders). Deze kennis uit zich evenwel niet op het niveau van het gedrag.

Een ander belangrijk verschil tussen moeders en dochters is dat bij de dochters reeds sprake is van een zeker uitstelgedrag van het éérste kind (22% of 12 respondenten op een risicopopulatie van 54); bij de moedergeneratie was dit motief vrijwel onbestaand (slechts één respondent).

De kinderwens bij de moeders en de dochters is geen weergave van het feitelijk aantal kinderen (leeftijdseffect speelt teveel bij de dochtergeneratie : nog niet voltooide gezinsgrootte), maar vormt een belangrijke indicator voor fertiliteit. De kinderwens is bij zowel moeders als dochters uitgesproken in het voordeel van kleinere pariteiten. Enkel wanneer de keuze gegeven wordt tussen 2 of 4 kinderen bemerken we een groot verschil tussen de eerste en de tweede generatie : bij de moeders verkiest 45% 2 kinderen, bij de dochters is dit 84%. Een gelijklopende conclusie is deze in verband met de geslachtsvoorkeur : zowel bij de moeder- als de dochtergeneratie vinden we een algemene voorkeur voor een gemengde samenstelling. Wanneer opties zeer scherp gesteld worden, onderscheidt de tweede generatie zich wel van de eerste generatie : bij de moeders kiest 70% voor drie jongens en geen dochters, bij de dochters is dit 47%. Wanneer de keuze gelaten wordt tussen 2 zonen en 1 dochter tegenover 1 zoon en 2 dochters, kiest 74% van de moeders voor het overwicht van jongens tegenover 50% bij de dochters.

6.1.4. Positie van de vrouw binnen het gezin en de samenleving

In tabel 4 is de samenvatting van verschillende items in verband met private en publieke rolnormering te vinden. De schaal in verband met de man-vrouw relaties in de private sfeer loopt van de meest westerse opvatting naar het meest vasthouden aan de traditionele normen. De schaal in verband met de sociaal-economische rol van de vrouw loopt van de meest traditionele opvatting naar de meest westerse. We geven de procentuele celfrequenties, de rijtallen (R.T.), de kolomtotalen (K.T.) en het aantal paren waarvoor we een geldige waarde hebben (N).

rolnormering man-vrouw relaties							soc-econ. rol van de vrouw						
D							D						
2 3 4 5 6							4 5 6 R.T.						
M	3	3,7	2,5	1,2	-	-	7,5	M	3	2,1	-	4,2	6,5
	4	2,5	5	7,5	3,7	-	18,7		4	1	8,6	9,7	19,4
	5	10	2,5	1,2	2,5	3,7	20		5	2,1	16,1	19,4	37,6
	6	8,8	6,3	11,3	12,5	15	53,8		6	2,1	12,9	21,5	36,6
		25	16,3	21,2	18,7	18,7	N=80		K.T.	7,5	37,6	54,8	N=93

De opinies in verband met de positie van de vrouw differentiëren duidelijk tussen de private en de publieke sfeer. Er heerst zowel bij de moeders als dochters een globale instemming met de visie dat vrouwen een sociaal-economische rol hebben (publieke sfeer). Binnenskamers is de transitie naar westerse opvattingen veel minder uitgesproken. Toch bemerken we op item-niveau dat terwijl de overgrote meerderheid van de moeders vasthoudt aan de traditionele rolnormering binnen het gezin, dit percentage bij de dochters fifty-fifty of zelfs uitgesproken in het voordeel van de meer moderne attitude gaat (tabel 5).

	Moeders : % akkoord	Dochters : % akkoord
gehoorzaamheid van de vrouw tegenover de man	89,7%	49,5%
vrouw kan niet met andere mannen praten	76,9%	51,9%
vrouwen moeten zich terugtrekken bij vreemd bezoek	68,8%	29,4%
vrouwen moeten buitenshuis een hoofddoek dragen	80,2%	41,9%

	Moeders : % akkoord	Dochters : % akkoord
de vrouw heeft een taak op religieus en politiek vlak	75,0%	91,0%
de vrouw heeft recht op werk buitenshuis	77,1%	90,8%
man en vrouw nemen samen beslissingen	97,3%	100 %

Opvallend is wel dat terwijl er bij de moedergeneratie een algemene instemming is in verband met de gehoorzaamheid tegenover de man, de overgrote meerderheid van de vrouwen van mening is dat beslissingen door man en vrouw samen genomen dienen te worden. Dit illustreert dat gehoorzaamheid niet betekent dat de vrouw niets te zeggen heeft. Het is echter een belangrijke waarde die als zodanig geduid wordt, maar waarbij het gedrag toch meer autonomie aan vrouwen toelaat.

6.1.5. Betekenis en opvoeding van kinderen

Zoals verwacht is de betekenis van kinderen voor Turkse vrouwen sterk aanwezig. Zowel bij de moedergeneratie (50,5%) als de dochtergeneratie (57,3%) opteren verhoudingsgewijs de meeste vrouwen voor de middenpositie, namelijk dat kinderen krijgen goed is omdat ze geluk brengen. Het verschil tussen de tweede en de eerste generatie uit zich in de twee uiterste stellingen : dat een vrouw alleen een goed leven kan leiden met kinderen wordt door 38% moeders aangestipt (tegenover 4% dochters); de opinie dat een vrouw ook een goed leven kan leiden zonder kinderen wordt door 39% dochters gekozen (tegenover 12% moeders).

Het verband tussen het antwoord van moeders en dochters is zeer sterk uitgesproken bij de nadelen van het hebben van kinderen (2 materiële items, 2 immateriële of gemengde keuze). We vinden een percentage van 81% waarbij zowel de moeder als de dochter een gemengde keuze te kennen geeft. Bij het gepercipieerde nut van kinderen kunnen we wel een verschil merken tussen de eerste en tweede generatie. Terwijl het zwaartepunt bij de moeders zich eveneens bevindt bij het te kennen geven van een gemengde keuze (46%), vinden we bij de dochtergeneratie reeds 59% die beide immateriële voordelen aanstipt. Een belangrijke opmerking in verband met voor- en nadelen van kinderen is dat Turkse vrouwen over het algemeen niet veel nadelen percipiëren ten opzichte van kinderen. Dit blijkt sterk uit de gegevens waarbij moeders en dochters konden opgeven wat belangrijker is. Bij de moeders vindt 79% de voordelen belangrijker dan de nadelen, 19% beschouwt voor- en nadelen evenwaardig, terwijl slechts 2% de nadelen meer gewicht toekent. Bij de dochters zijn deze percentages respectievelijk 74%, 24% en 2%.

Voor wat betreft de opvoedingswaarden hebben we gevonden dat terwijl ongeveer twee derde van de moedergeneratie zowel ten aanzien van jongens als van meisjes opteert voor beide conformistische items (respectievelijk 62% en 66%), ongeveer de helft van de dochtergeneratie ten aanzien van beide geslachten kiest voor een gemengde samenstelling. We besluiten dat autonomie aan terrein wint : conformiteit wordt veel minder benadrukt door de tweede generatie, maar de verandering gebeurt vlugger ten opzichte van jongens dan van meisjes.

6.1.6. Onderwijsaspiraties en beroepskansen

Hoewel studeren voor een meisje binnen een traditionele context als minder belangrijk voor een meisje dan voor een jongen beschouwd wordt, is de meerderheid van de moeders en de dochters het hier niet mee eens (66% gekoppelde cases). Toch vinden we 29% moeders die studeren belangrijker vinden voor een jongen, tegenover slechts 6% dochters. Dat onderwijsaspiraties hoog zijn, is niet zo verwonderlijk. Minder te verwachten zijn de hoge percentages moeders en dochters die de kansen op de arbeidsmarkt hoog inschatten. Toch is het percentage dochters dat denkt dat een diploma garanties biedt voor een job geringer dan het percentage moeders (respectievelijk 76% en 89%). Een mogelijke verklaring is het feitelijk ervaren van de discriminatie van de tweede generatie. Opvallend is dan weer dat zowel moeders als dochters de indruk hebben dat de beroepskansen voor Turken en Belgen gelijk zijn : bij 42% van de paren verklaren moeder en dochter dat ze helemaal akkoord gaan met die uitspraak; wanneer we er ook degenen bijvoegen die akkoord gaan, komen we op een percentage van 86%.

6.1.7. Religieusiteit en attitudes ten aanzien van tradities

Tenslotte bogen we ons over de betekenis van religie en de attitudes ten aanzien van tradities. Voor wat betreft de actieve godsdienstbeleving is de deelname aan de ramadan vrijwel algemeen bij beide generaties; het moskeebezoek van de vrouw is veel minder uitgesproken : 21% van de moeders gaat nooit tegenover de helft van de dochters. Het moskeebezoek van de man is ook niet algemeen; toch heeft de helft van de moeders een man die dagelijks gaat, terwijl slechts 10% van de dochters zich in deze situatie bevindt. Het sturen van de kinderen naar de koranschool gebeurt zowel bij de moeder- als de dochtergeneratie in ongeveer 40% van de gevallen niet. De persoonlijke betekenis van religie (troost, identiteit, bescherming en meditatie) is heel sterk uitgesproken bij moeders en dochters (op item-niveau telkens meer dan 80% paren die instemt met de individuele waarde van religie). Een opvallende bevinding is eveneens dat de overgrote meerderheid van de moeders denkt dat de invloed van religie stijgt en dit goedkeurt (70%). Bij de dochters ligt dit percentage een stuk lager (49%), maar een aanzienlijk aantal vrouwen heeft geen mening gegeven (27%). Voor wat betreft de attitudes ten aanzien van tradities kunnen we besluiten dat meer dan de helft van de moeders en de dochters vindt dat nieuwe inzichten nodig zijn, maar dat de belangrijkste waarden behouden moeten blijven. Dat tradities het best gevolgd worden of dat mensen met autoriteit geraadpleegd dienen te worden in verband met nieuwe inzichten, wordt door 28% van de moeders tegenover slechts 5% van de dochters gekozen. Bij de dochters is er dan weer een groter percentage dat vindt dat elke tijd zondermeer zijn eigen aanpassingen vraagt (38% tegenover 21% moeders).

6.2. Multivariaat

In bijlage 2 zijn drie samenvattende tabellen van Meervoudige Classificatie Analyses te vinden (één per geconstrueerde factor). Iedere tabel geeft de resultaten van de 'single best indicators' uit de factoranalyse en de factor zelf. De eerste tabel vorm hierop een uitzondering : hier zijn ook de resultaten te vinden van variabelen die niet tot de 'single best indicators' behoren, maar wel de hoogste factorlading hebben op factor 1. De predictoren zijn in de verschillende modellen identiek op de corresponderende items en factoren van de moeder na. Wij geven enkel de afwijkingen na controle en dus de associatiemaat 'beta'. De significantie van de predictoren is eveneens vermeld. Onderaan de tabellen is de steekproefgrootte per variabele te vinden; deze varieert ten gevolge van de ontbrekende waarden bij de afhankelijke variabelen en de corresponderende predictor (opinie van de moeder). De verklaarde variantie (R^2) is eveneens onderaan de tabellen te vinden. Bovenaan de tabellen zijn + en - tekens geplaatst. Deze geven de relatie weer van de items tegenover de factor (cfr. factoranalyse). Dit is noodzakelijk om de predictoren correct te vergelijken. Wanneer zich een -teken boven een item bevindt, betekent dit dat de relatie van het item omgekeerd is ten opzichte van de factor (en de andere items met een +teken). Deze regel is niet van toepassing op de corresponderende items van de moeder, omdat daarin de richting van het verband reeds vervat zit.

We geven achtereenvolgens de belangrijkste bevindingen per factor en de rol die de verschillende predictoren spelen op item-niveau.

Een eerste vaststelling is dat de invloed van de verschillende predictoren op de diverse domeinen niet gelijklopend is. Voor de eerste factor, namelijk het minder sterk beklemtonen van de culturele identiteit en tradities, is de overdracht van de moeder op de dochter sterk (beta = .46, significant bij $= < .05$). De moeders die het sterkst vasthouden aan tradities en de culturele identiteit sterk benadrukken, hebben dochters die gemiddeld een gelijklopend patroon vertonen voor wat betreft de richting van het effect, niet voor wat betreft de absolute score (dochteren in elke groep scoren gemiddeld hoger). Tussen de meest traditionele moeders (lager dan -1 standaardafwijking) en de meest moderne (meer dan het nulpunt), is er een verschil van meer dan één standaardafwijking bij de dochters. We moeten wel opmerken dat ook de dochters van moeders die heel traditioneel scoren (lager dan -1 standaardafwijking) gemiddeld een hogere score hebben (.01). Op itemniveau vinden we deze verschillen vooral terug bij het zich afzetten van de traditionele rolnormering van de man-vrouw relaties. Voor factor 1 zijn er sterke regionaal gebonden verschillen (beta = .29). Vrouwen afkomstig uit oostelijk Turkije en Afyon/Denizli hebben dochters die gemiddeld sterker vasthouden aan de culturele identiteit. Bij de andere twee factoren vinden we die rechtstreekse overdracht binnen het gezin niet terug.

De tweede factor, namelijk een meer westerse opvatting inzake de maatschappelijke rol van de vrouw en de opvoedingswaarden, heeft als voornaamste drijfveer tot verandering de migratieleeftijd (beta = .42, significant bij $= < .05$). Tussen de vrouwen die niet in Turkije geboren zijn en degenen die migreerden na hun 10de levensjaar, bevindt zich precies één standaardafwijking. Ook de arbeidssituatie van de moeder is een significante predictor (beta = .26). Vrouwen die ooit buitenshuis werkten, hebben dochters die gemiddeld lager scoren op factor 2. Het gemiddelde van die subcategorie bedraagt -.74. Vrouwen die nooit werkten, hebben evenwel dochters met een gemiddelde score van -13 voor die factor.

De derde factor, de oriëntatie ten aanzien van kinderen hangt vooral af van het arbeidsverleden en de scholing van de moeder (beta's zijn respectievelijk .33 en .26). Moeders die nooit werkten, hebben dochters die gemiddeld één standaardafwijking hoger scoren op factor 3 dan moeders die ooit tewerkgesteld waren. Dit betekent dat dochters, wier moeder nooit gewerkt heeft, zelf sterk vasthouden aan materiële voordelen van kinderen, een voorkeur hebben voor jongens en de beroepskansen op de arbeidsmarkt eerder hoog inschatten (vinden we terug bij de afzonderlijke items). Als mogelijke verklaring zien wij dat dochters het belangrijk vinden dat moeders die nooit gewerkt hebben (zoals hun moeder) een verzekering voor de oude dag hebben, vanwaar het beklemtonen van materiële voordelen. Deze functie wordt vervuld door jongens, wat de geslachtsvoorkeur van deze groep kan verklaren. Voor jongens is het dan weer belangrijk dat zij een job vinden op de arbeidsmarkt.

Globaal genomen blijkt vooral de migratieleeftijd een belangrijke rol te spelen bij de attitudes van de Turkse jonge vrouwen. Vrouwen die niet in Turkije geboren zijn, scoren algemeen veel westers dan zij die migreerden na hun 10de levensjaar. Degenen die voor hun 10de levensjaar migreerden, nemen ook op de verschillende waardendimensies een intermediaire opinie in. Met een jongere migratieleeftijd, zijn er gemiddeld meer vrouwen die zich afzetten tegen een strikte rolnormering van de man-vrouw relaties, die een selectieve betekenis toekennen aan religie, zich afzetten tegen de traditionele partnerkeuze, een minder algemene betekenis toekennen aan kinderen en vinden dat er voor de vrouw een maatschappelijke rol weggelegd is.

We bemerken eveneens bij veel items streekgebonden verschillen. Vooral bij de items die wijzen op een geëmancipeerde rolnormering van de man-vrouw relaties en de maatschappelijke rol van de vrouw, voorkeur voor immateriële voordelen en de partnerkeuze. Het meest in het oog springt het significant verband tussen de streek van herkomst van de moeder en de opinie over partnerkeuze van de dochter (beta = .32). Achtereenvolgens zijn er procentueel meer dochters die vinden dat partnerkeuze door de jongere zelf moet gebeuren, wier moeders afkomstig zijn uit : de kuststreken, daarna west Anatolië, vervolgens centraal Anatolië en oostelijk Turkije en tenslotte Afyon en Denizli. Of moeders al dan niet geschoold zijn, speelt bij de meeste items een minimale rol. Anders is het gesteld met de scholingsgraad van de dochters. Langer schoollopen heeft vooral invloed op het waarderen van autonomie boven conformiteit als opvoedingswaarde en dat gaat gepaard met een meer selectieve betekenis toekennen aan religie.

De arbeidssituatie van de moeders en de dochters heeft een verschillende uitwerking op de waarden en attitudes van de dochters. Terwijl dochters van moeders die nooit gewerkt hebben gemiddeld meer westers scoren, blijkt de tewerkstelling van dochters aanleiding te geven tot meer westers georiënteerde attitudes. Dit geldt vooral voor het waarderen van autonomie boven conformiteit, waarmee de Kohn-these dus bevestigd wordt.

De invloed van de burgerlijke stand van de dochters is op diverse domeinen eerder miniem. Behalve op enkele domeinen van de eerste factor, waar we een significant verband vinden met de attitudes van de dochters (attitude ten aanzien van tradities, rolnormering man-vrouw relaties). Opvallend is wel dat de vrouwen die nog niet gehuwd zijn gemiddeld meer traditioneel scoren dan de gehuwde vrouwen. We menen dit te kunnen verklaren vanuit de rechtstreekse controle van de ouders op hun dochters.

Wij hebben ook het effect van de rechtstreekse controle tijdens het interview in rekening gebracht en kunnen concluderen dat de vrouwen bij wie een volwassene aanwezig was tijdens het gesprek, meer traditioneel antwoordden; de afwijkingen zijn echter niet zo groot.

7. Conclusies

Bij migrantenstudies is het onderscheid tussen de eerste en de tweede generatie erg belangrijk. Wij rekenen tot de tweede generatie, naast de kinderen van migranten die in België geboren zijn, ook degenen die op jonge leeftijd migreerden. De eerste generatie hanteert het referentiekader van het land van herkomst en verandert gedragingen die nodig zijn om te kunnen functioneren binnen die andere context. De tweede generatie bevindt zich in een fundamenteel andere positie. Zij percipieert het land van herkomst via de ouders en wordt voor een groot deel gesocialiseerd binnen westerse opvattingen. Van generatie op generatie worden de banden met de streek van herkomst zwakker.

Het vasthouden aan tradities heeft voor de tweede generatie veel meer te maken met het subjectief ervaren als behorend bij een minderheidsgroep dan dat er objectieve culturele elementen te duiden zijn. Situationeel aangepast gedrag geeft dan aanleiding tot een mengeling van westerse en traditionele kenmerken. Dat het onderscheid tussen de eerste generatie en de tweede generatie niet louter een categorisering is op basis van ruimte en tijd (het geboorteland en de leeftijd), wordt door onze studie duidelijk geïllustreerd. Op omzeggens alle domeinen die wij beschouwden, profileert de tweede generatie zich duidelijk naar meer westerse waarden en attitudes. 'Westerse' attitudes kunnen niet enkel begrepen worden binnen een migratiecontext, ook moderniseringsprocessen in Turkije laten hun invloed geworden. Ondersteuning hiervan, vinden we duidelijk in de impact van de streek van herkomst van de moeder op de attitudes van de dochter. We vinden significante verbanden met de opinie over partnerkeuze, de rolnormering van man-vrouw relaties en de geslachtsvoorkeur.

Een andere omgeving, die van een individu nieuwe attitudes en ander gedrag vraagt, leidt tot een veranderingsproces. Dit kan evenwel afgeremd worden doordat het gezin ernaar streeft traditionele waarden en gedragingen te behouden; het gezin werd lange tijd een conservatieve rol toegekend. Dit uitgangspunt valt te relativiseren doordat de ouders niet alleen de 'eigen' cultuur willen overbrengen, maar tevens bepaalde verwachtingen voor hun kinderen naar de toekomst toe koesteren. Minder verzet tegen westerse waarden valt dan te kaderen in het aanmoedigen van sociaal-economische verbeteringen voor de jongere generatie. Dit kunnen we concreet afleiden uit de hoge onderwijsaspiraties van Turkse migrantenvrouwen. Opmerkelijk is evenwel dat ook de gepercipieerde beroepskansen hoog zijn, wat betekent dat discriminatie niet als dusdanig aanvoeld wordt. Toch vinden we ondersteuning voor de hypothese dat feitelijke ervaringen op de arbeidsmarkt leiden tot het minder egalitair inschatten van kansen voor Belgen en Turken.

Ouders die de klemtoon willen leggen op traditionele waarden en gedragsvormen ondervinden hierin concurrentie van de omgeving, met als koploper de school. Een interessante onderzoeksvraag luidt dan ook of er in een immigratiecontext sprake is van een sterke overeenstemming tussen attitudes van moeders en dochters. Een algemene vaststelling is dat we niet kunnen besluiten dat moeders hun attitudes overdragen op hun dochters, althans niet op alle domeinen. Differentiatie dringt zich dan ook op, wat we vanuit ons theoretisch referentiekader ook al konden verwachten. Vooral voor wat betreft de culturele identiteit en het vasthouden aan tradities blijkt de attitude van de moeder een goede predictor te zijn voor de attitude van de dochter.

Doordat socialisatie vooral op jonge leeftijd gebeurt, ondanks het bestempelen van het ganse leven als een leerproces, is de migratieleeftijd van de tweede generatie enorm belangrijk. Dit hebben we via onze multivariate analyses duidelijk kunnen aantonen : vrouwen die niet in Turkije geboren zijn, scoren algemeen meer westers dan vrouwen die als kind of adolescent migreerden.

We hebben een **drietel grote domeinen waarbinnen veranderingen zich voordoen** : de eerste is de culturele identiteit en het vasthouden aan tradities, waar vele attitudes niet zo snel veranderen. Dit is ook niet verwonderlijk daar het behouden van de culturele identiteit vrouwen zingeving biedt, die een andere culturele context moeilijk kan bezorgen. Hoewel de persoonlijke betekenis van religie sterk behouden blijft, kunnen we meer differentiatie bemerken bij de collectieve beleving : de deelname aan de ramadan is algemeen, ook bij de tweede generatie. Het moskeebezoek blijkt echter veel minder uitgesproken; hetzelfde geldt voor het sturen van de kinderen naar de koranschool. Dit zou ons kunnen doen besluiten dat vooral het groepsgevoel, dat door de deelname aan de ramadan gecreëerd wordt, ervoor zorgt dat er geen daling waarneembaar is. Het geïdentificeerd blijven met de eigen culturele groep kan alleen maar meer als een nood ervaren worden wanneer structurele integratie een moeilijke aangelegenheid blijkt binnen het gastland.

Snelle veranderingen vinden we bij dalende kinderwens (hoewel de keuze voor 2 tegenover 4 kinderen bij de tweede generatie algemeen is, is dit bij de eerste generatie minder sterk), de geslachtsvoorkeur en vooral de geëmancipeerde houding van dochters én moeders op het maatschappelijk vlak.

Tenslotte vormt een groep attitudes en waarden deze waarbij de moeders niet zo sterk afwijken van de traditionele opvattingen, maar de dochters een westers profiel vertonen, we kunnen hier concreet verwijzen naar de bevindingen voor de voordelen van kinderen : de dochtergeneratie heeft een duidelijke voorkeur voor immateriële voordelen, terwijl de moedergeneratie een overwegend gemengde keuze aan de dag legt.

Wat zijn nu de mogelijke verklaringen voor de verschillende bevindingen ?

Vanuit de **socialisatietheorie** hebben we een verklaring voor de overeenkomsten bij moeders en dochters. We beschouwden dit proces vanuit het standpunt van de ouders, waarbij als voornaamste opmerking naar voren komt dat de waarden en normen die zij kiezen om hun kinderen mee te geven niet zonder meer bepaald zijn. Wat kinderen meekrijgen van hun ouders gebeurt immers door rechtstreekse interventies van de ouders, maar eveneens via observatie. Hoewel ouders verschillende keuzen hebben om het gedrag en de waardenvorming van kinderen te sturen, hangt evenveel af van degene die beïnvloed wordt. De perceptie die kinderen hebben van hun ouders is heel belangrijk. Conformiteit kan zich overigens op twee niveaus veruiterlijken : externe conformiteit valt te onderscheiden van interne conformiteit. Dit verschil menen wij duidelijk op te merken doordat er binnen de groep niet gehuwde dochters verhoudingsgewijs meer vrouwen een traditionele opinie te kennen geven.

Wanneer er geen rechtstreekse controle meer is, kan niet-geïnternaliseerde conformiteit dus aanleiding geven tot andere waarden- en gedragsoriëntaties. Waarden en opinies worden evenwel niet alleen gevormd binnen het gezin, zodat het noodzakelijk bleek in het kader van deze studie ook te toetsen welke achtergrondvariabelen van moeders en dochters nu precies verschillen bij de tweede generatie induceren.

Domeinen die meer conflictgeladen zijn, kunnen we kaderen vanuit het **normatieve paradigma**. Doordat de eerste generatie veel minder met westerse attitudes werd geconfronteerd in de vroege socialisatieperiode, kan dit een verklaring geven voor het feit dat traditionele attitudes door weinig moeders verlaten worden, terwijl we bij de dochtergeneratie reeds grotere afwijkingen zien. De tweede generatie heeft immers een ander cultureel referentiekader en ervaart de traditionele culturele codes als minder dwingend.

De domeinen waar zich een snelle transitie voordoet, menen wij vooral te kunnen verklaren vanuit de **rational-choice theorie**. Hier bemerken we eerder geringe generatieverschillen : moeders en dochters hebben beiden westerse attitudes. De invloed van een kosten-baten analyse verklaart het uiteindelijk gedrag maar partieel : culturele codes zijn eveneens van belang. De opsplitsing tussen het normatieve paradigma en de rational-choice theorie lijkt ons dan ook eerder kunstmatig en enkel verdedigbaar op het filosofisch niveau. Het is inderdaad fundamenteel een ander uitgangspunt te vertrekken van een cultureel of biologisch determinisme, wat echter door empirische gegevens achterhaald is. Individuen veranderen inderdaad hun gedrag in functie van hetgeen voor hen het meeste nut oplevert, maar cultuur speelt een rol als verklaring voor verschillen in waarden en gedrag wanneer de omstandigheden nochtans zeer vergelijkbaar zijn en vanuit de kosten-baten analyse een gelijklopend patroon zou doen verwachten. Het valt niet te verwachten dat alle gedrag in één generatie zou omslaan omwille van het gunstiger evalueren van westerse attitudes binnen een westerse context. Resolute patroonsveranderingen betekenen immers het breken met de gezinsleden en de migrantengemeenschap in België. Bij de autochtone groep is het dan weer positiever dat migranten zich meer afzetten tegen de traditionele waarden en attitudes. Al dan niet conformeren met bepaalde waarden en normen hebben andere implicaties in verschillende situaties. Dit maakt dat de keuze voor bepaalde attitudes en gedragsvormen niet louter op basis van het objectief voordeel gebeurt, maar eveneens op basis van het gepercipieerde nut. Het begrip etniciteit, zoals dit door Patterson benaderd wordt, brengt een dynamische oplossing voor die tegenstrijdige verwachtingen in kaart. Bij de migranten wordt de cultuur van de streek van herkomst vooral benadrukt, terwijl binnen de autochtone wereld de niet traditionele waarden en gedragingen in de verf gezet worden. Dit alles leidt ertoe dat integratie zeker niet kan beschouwd worden als een alles of niets situatie. Differentiatie naar verschillende domeinen is nodig om de werkelijkheid geen geweld aan te doen.

Literatuuropgave

- Alwin, D.F. Historical Changes in Parental Orientations to Children. *Sociological Studies of Child Development*, volume 3, 1988.
- Alwin, D.F. Changes in qualities valued in children in the United States. *Social Science*, 422, 1989.
- Becker, H.A. "Generaties en sociale dynamiek". *Sociologisch en Antropologisch jaarboek*, 1986, blz. 112-128.
- Boardman, D.W. "Religion as a Factor in the Adjustment of Immigrants : the case of the Tokelau Island Community in the Wellington Area (New Zealand)". *Social Compass*, XXVI, nr. , 1979, blz. 73-85.
- Bosker, R., W. Meijnen & R. van der Velden. "Sociale stratificatie en maatschappelijke oriëntaties". *Mens en Maatschappij*, jrg. 63, nr. 2, 1988, blz. 156-174.
- Catani, M. "Changing one's country means changing one's flag". Living in two cultures. The socio-cultural situation of migrant workers and their families. The Unesco Press - Gower, 1982, blz. 163-231.
- Cicourel, A.V. "Living in two cultures : the everyday world of migrant workers". Living in two cultures. The socio-cultural situation of migrant workers and their families. The Unesco Press - Gower, 1982, blz. 17-65.
- de Jager, H. & A.L. Mok. "Cultuur en cultuuroverdracht". in : Grondbeginselen der sociologie : gezichtspunten en begrippen. Leiden/Antwerpen, H.E. Stenfert Kroex B.V., 1983, blz. 168-181.
- Ellis, G.J., G.R. Lee & L.R. Peterson. "Supervision and Conformity : A Cross-cultural Analysis of Parental Socialization Values". *American Journal of Sociology*, 84/2, 1978, blz. 386-403.
- Gailly, A. Een dorp in Turkije. *Reeks cultuur en migratie*, 1983-2.
- Glass, J., V.L. Bengtson & C.C. Dunham. "Attitude similarity in three-generation families : socialization, status inheritance, or reciprocal influence ?". *American Sociological Review*, 51/1; 1986, blz. 685-698.
- Inkeles, A. "The school as a context for modernization". *International Journal of Comparative Sociology*, XIV, 3-4, 1978, blz. 163-179.
- Kagıtcıbası, C. The changing value of children in Turkey. *Current Studies on the Values of Children. Papers of the East-West population institute*, 1982.
- Kalogrias, A. "De tweede generatie". De nieuwe maand (T.S. voor Politieke Vernieuwing); uitg. Kritak, jrg. 23, nr.; 8, 1980, blz. 548-553.
- Kertzer, D.I. "Generation as a sociological problem". *Annual Review of Sociology*; nr. 9; 1983, blz. 125-145.
- Leman, J. Integratie anders bekeken. *Reeks Cultuur en Migratie*, 1984-2.
- Leman, J. "Proeve van onderzoek naar de subjectieve leefwereld van tweede-generatie immigrantenkinderen te Brussel". in : Tweede generatie immigrantenjongeren. Sociaal-culturele determinanten van hun slagen of mislukken en enkele gegevens over hun oriëntatie als kind en adolescent. *Reeks Cultuur en Migratie*, 1986-2, blz. 51-70.
- Lesthaeghe, R. "Turkse vrouwen in België : versnelde autonomie en culturele eigenheid". *Vrije Universiteit Brussel*, 1992.
- Lodewijckx, E. "Medische hulpverlening inzake geboortenregelend gedrag bij Turkse vrouwen in Vlaanderen : patronen en differentiëlen". *Seminari voor Demografie, Universiteit Gent*, 1992.
- Martens, A. & F. Moolaert. Buitenlandse Minderheden in Vlaanderen - België. *Uitg. de nederlandse boekhandel*, 1985.
- Moors, G. "Generationale waardenpatronen bij Turkse migrantenvrouwen in Vlaanderen en Brussel". Working Papers "Etnische minderheden in België" *Vrije Universiteit Brussel*, Centrum voor Sociologie, 1992.
- Nauck, B. "Life course, migration and generative behaviour in Turkish families". Paper prepared for the Working Group on International Migration and Migrants in Contemporary European Science Foundation, 1990.
- Parris, R.G. Living in two cultures. The socio-cultural situation of migrant workers and their families. *The Unesco Press - Gower*, 1982, blz. 1-16.

- Patterson, O.** "Context and Choice in Ethnic Allegiance : A Theoretical Framework and Caribbean Case Study". Ethnicity Theory and Experience. *Harvard University Press*, 1975, blz. 305, 349.
- Peterson, G.W., P.C. Rollins & D.L. Thomas.** "Parental Influence and Adolescent Conformity. Compliance and Internalization" *Youth and Society*; 16/4; 1985, blz. 397-417.
- Prattis, J.I.** "Modernization and the Problem of Abstractive Levels" *The American Journal of economics and sociology*, nr. 27/4, 1978, blz. 381-395.
- Roosens, E.** "Slagen en mislukken bij immigratie. Enkele vergelijkingspunten tussen Europa en de V.S.A.". in : Tweede generatie immigrantenjongeren. Sociaal-culturele determinanten van hun slagen of mislukken en enkele gegevens over hun oriëntatie als kind en adolescent. *Reeks Cultuur en Migratie*. 1986-2, blz. 11-20.
- Sattar, A.S.** De positie van de vrouw in de Islam. *Uitgegeven door de Stichting Nederlandse Moslimvrouwen*, 1987.
- Smith, M.D. & G.D. Self.** "The Congruence Between Mothers' and Daughters' Sex-Role Attitudes : A Research Note". *Journal of Marriage and the Family*, nr. 42/1, 1980, blz. 105-109.
- Surkyn, J.** "Migratiegeschiedenis en regionale herkomstverschillen bij Turkse vrouwen in Vlaanderen en Brussel". Working papers "Etnische minderheden in België". *Vrije Universiteit Brussel, Centrum voor Sociologie*, 1993.
- Timmerman, C., W. Claeys & A. De Muynck.** Denken over waarden. Attitudes van Turkse migranten-vrouwen tegenover een westers waardensysteem. *Reeks Cultuur en Migratie*, 1989-1.
- Van Damme, R.** Een vergelijkende studie tussen de integratieproblematiek van migranten in Antwerpen en Limburg. Proefschrift ter verkrijging van de graad van licentiaat in de sociale wetenschappen, *Vrije Universiteit Brussel*, 1989-1990.
- Van der Loo, H. & W. Van Reijen.** Paradoxen van modernisering. *Uitgeverij coutinho*, 1990.
- van Liere, C. & J.W. Winkels.** "Opvoedingswaarden en Statusgroepen". *Mens en Maatschappij*, jrg. 63, nr. 2, 1988, blz. 188-198.
- Van Loock, L. en J. Vranken.** "Krachtlijnen voor een migrantenbeleid". De nieuwe maand (T.S. voor Politieke Vernieuwing); *uitg. Kritak*, jrg. 23, nr. 8, 1980, blz. 554-559.
- Van Spaandonck, M.** "Onderwijs aan etnische minderheden". in : Martens & Moulaert. Buitenlandse Minderheden in Vlaanderen - België. *Uitg. de nederlandse boekhandel*, 1985, blz. 115-122.

Bijlage 1

<i>Weergave factorladingen (volledig bestand : N=850)</i>			
	FACTOR 1	FACTOR 2	FACTOR 3
Traditie (verzwakking van traditie)	.65	.05	.02
Man-vrouw relatie (traditioneel)	-.62	-.44	-.20
Betekenis religie (sterk aanwezig)	-.58	-.25	-.04
Kinderwens (liever 2 dan 4)	.52	-.13	.04
Partnerkeuze (westers)	.47	-.15	.17
Betekenis kinderen (minder traditioneel)	.43	.29	.17
Soc. econ. rol vrouw (westers)	.02	.76	-.16
Attitude ten aanzien van school (hoge aspiraties)	-.15	.53	.37
Opvoedingswaarden (autonomie)	.31	.47	.32
Beroepskansen (hoog, egalitair)	-.18	.15	-.65
Geslachtsvoorkeur (jongens)	.02	-.16	-.54
Voordeel kinderen (immaterieel)	.18	.07	.54

TABEL 2	+	+	+	FACTOR 2
Adjusted deviations	soc. econ. rol vrouw trad. --> westers (range 1 - 6) 5.50	attitude t.a.v. school trad. --> westers (range 0 - 4) 3.67	opvoedingswaarden conf. --> auton. (range -1 - +1) -.29	maatsch. rol dochter trad.-->westers (range -2.76 - +2.24) -.27
corresponderend item moeder	T -.05 -T .11 MT -.06	T .21 -T -.08 W .00	conf. .03 gem./ auton. -.05	$\leq -1\sigma$.22 -1 & 0 -.11 ≥ 0 -.05
beta	.12	.10	.06	.15
<u>scholing moeder</u>				
geen scholing	-.17	.06	.04	-.08
scholing	.29	-.12	-.08	.15
	.31*	.11	.08	.11
<u>arbeidssituatie moeder</u>				
nooit gewerkt	.16	-.01	.00	.14
ooit gewerkt	-.56	.02	.01	-.47
	.43*	.01	.01	.26*
<u>streek herkomst moeder</u>				
kuststreken	-.13	.03	.04	.08
West Anatolië	-.04	-.09	-.03	-.10
Afyon/Denizli	-.05	.13	-.04	-.01
Kars/C.Anat./Koerd.	.27	-.09	.01	.20
	.22	.11	.05	.12
<u>scholing dochter</u>				
tot max. 16 jaar	-.12	-.05	-.29	-.14
17 - 18 jaar	.01	.02	.00	-.05
19 +	.15	-.03	.38	.47
	.11	.04	.30*	.19
<u>arbeidssituatie dochter</u>				
nooit gewerkt	-.02	-.13	-.15	-.05
ooit gewerkt	.02	.16	.18	.06
	.03	.18	.24*	.06
<u>migratieleeftijd dochter</u>				
niet in Turkije geboren	.13	-.02	-.06	.11
0 - 9 jaar	.13	.07	.03	.24
10 - 20 jaar	-.66	-.16	.01	-.89
	.42*	.10	.06	.42*
<u>burgerlijke stand dochter</u>				
gehuwd	-.03	.00	-.02	-.01
niet gehuwd	.05	.01	.03	.01
	.06	.01	.04	.01
<u>volwassenen bij gesprek</u>				
neen	-.06	-.06	.06	-.01
ja	.09	.08	-.08	.02
	.11	.08	.10	.02
N (paren)	84	92	96	81
R ²	.360	.093	.135	.196

* significant bij $\leq .05$

** significant bij $\leq .10$

TABEL 3	-	-	+	FACTOR 3
Adjusted deviations	beroepskansen lage --> hoge kansen (range 0 - 3) 2.42	geslachtsvoorkeur 2 dochters --> 2 zonen (range 0 - 1) .47	voordeel van kinderen mat. -->immat. (range -1 - +1) .59	oriëntatie tav kinderen trad.-->westers (range -2.38 - +3.54) .59
corresponderend item moeder	L .07 H -.02 beta .04	2D -.09 2Z .03 .11	mat. -.05 gem. -.02 imma. .06 .07	<= -10 ^o -.23 -1 & 0 .38 >=0 -.30 .25
<u>scholing moeder</u>				
geen scholing	-.07	-.01	.01	.24
scholing	.13	.02	-.01	-.47
	.11*	.03	.02	.26*
<u>arbeidsituatie moeder</u>				
nooit gewerkt	.07	.01	-.04	-.23
ooit gewerkt	-.25	-.04	.15	.79
	.15	.05	.14	.33*
<u>streek herkomst moeder</u>				
kuststreken	.04	-.05	.02	.32
West Anatolië	-.07	.21	.15	-.20
Afyon/Denizli	.05	-.02	.07	-.14
Kars/C.Anat./Koerd.	-.05	-.08	-.22	-.10
	.06	.21	.22	.17
<u>scholing dochter</u>				
tot max. 16 jaar	.24	.04	-.19	-.22
17 - 18 jaar	-.06	-.02	.11	.15
19 +	-.08	.02	-.16	-.37
	.14	.05	.24*	.17
<u>arbeidsituatie dochter</u>				
nooit gewerkt	.20	.01	.03	-.14
ooit gewerkt	-.25	-.01	-.04	.15
	.26*	.01	.06	.12
<u>migratieleeftijd dochter</u>				
niet in Turkije geboren	.11	.15	-.05	-.26
0 - 9 jaar	.06	-.14	.07	.05
10 - 20 jaar	-.39	.17	-.15	.30
	.21*	.30*	.15	.15
<u>burgerlijke stand dochter</u>				
gehuwd	.09	.03	.01	-.11
niet gehuwd	-.19	-.06	-.01	.24
	.15	.09	.02	.10
<u>volwassenen bij gesprek</u>				
neen	-.06	-.06	.04	.17
ja	.08	.09	-.06	-.26
	.08	.15	.09	.16
N (paren)	93	87	90	81
R ²	.145	.178	.203	.244

* significant bij =<.05

** significant bij =<.10